

KIRIM HARBİ SIRASINDA RUSYA'DAKİ ESİR OSMANLI VE MÜTTEFİK ASKERLERİ (1853-1856)*

İBRAHİM KÖREMEZLİ**

GİRİŞ

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaklaşık her yirmi yılda bir yenisi patlak veren Osmanlı-Rus harplerinin neticesinde Karadeniz ve çevresindeki Rus nüfuzu tedricen artmıştır.¹ Bu uzun soluklu mücadeleler sadece siyasi sınırları değiştirmemiş; savaşın tabii sonuçları olan ölüm, sürgün, göç ve esaret bölgedeki Müslüman halkın hayatının bir parçası haline gelmiştir. Kırım Harbi (1853-1856) sırasında Rusya'nın iç kesimlerindeki şehirlerde yabancı ve düşman bir toplumun arasında yıllarca yaşamak mecburiyetinde kalan Osmanlı savaş esirleri, bu sosyal neticelerin göz ardı edilmiş misâllerinden birisidir. Diğer Osmanlı-Rus harplerinde olduğu gibi bu harpte de Osmanlı esirlerinin tamamı vatanlarına dönmemiş ya da dönememiştir. Bunların bir kısmı esaret sırasında hayatlarını kaybederken, gönüllü veya zorunlu olarak Hıristiyanlığa intisap eden bazıları ise Rusya'ya yerleşerek Rus halkına karışmıştır.²

* Değerli yorum ve katkıları için Hakan Kırımlı, Nur Bilge Crisi, Hasan Ali Karasar, Gültekin Yıldız, Cenap Çakmak, Mesud Küçükcalay ve Oktay Özel'e teşekkürü bir borç bilirim.

** Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Eskişehir; Doktora Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Ankara/TÜRKİYE, koremezli@yahoo.com

¹ 1711, 1736-39, 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812, 1828-29, 1853-56, 1877-78.

² Siyasi ve askeri tarih çalışmaları içerisinde genelde göz ardı edilen Osmanlı-Rus savaş esirleri üzerine, son yıllarda özellikle Rusça literatürde kayda değer çalışmalar ortaya çıktı. Neredeyse tamamen Rusça kaynaklara dayanmakta olan bu çalışmaların maalesef pek çoğu tirajı düşük, dağıtım kısıtlı kitap ve dergilerde basılmışlardır. Kırım Harbi esirleri üzerine neşredilmiş makaleler şöyle sıralanabilir: B[oris] P[avloviç] Milovidov, "Russkie voennoplennnye v godi Krimskoy voyni", *Vestnik molodih ucymih*, no. 5 (2002), ss. 28-36; Aynı yazar, "Inostrannie voennoplennnye i rossiyskoe obşchestvo v godi Krimskoy voyni", *Rossiyskaya istoriya*, no. 5 (2010), ss. 153-164; O[leg] Şkedyay, "O turetskih voennoplennnih v Rossii vo vremya Krimskoy voyni", *Military Krim*, no. 9 (2008), ss. 23-25; V. V. Poznahirev, "Turetskie voennoplennnye v Kurskoy gubernii v period Krimskoy voyni 1853-56 gg", *Kurskiy kray. Naučno-istoričeskiy jurnal*, no. 126 (2010), ss. 32-39. V. A. Bessonov, "Çislennost i sostav voennoplennnih Krimskoy voyni 1853-1856 gg. v Kalujskoy gubernii", *Voprosi arheologii istorii, kultur i prirodi Verhnego Poocya: Materiali XI vserossiyskoy naučnoy konferentsii 5-7 aprelya 2005 goda* içinde (Kaluga, 2005), ss. 151-154; Aynı yazar, "Voennoplennnye Krimskoy voyni 1853-1856 v Kalujskoy gubernii", *Trudi regionalnogo konkursa naučnih proektov v oblasti gumanitarnih nauk*, no. 7 (Kaluga, 2006), ss. 51-63. XIX. yüzyıldaki diğer Osmanlı-Rus savaşlarının esirleri hakkındaki bazı çalışmalar için ise bkz., B[oris] P[avloviç] Milovidov, "Turetskie

Osmanlı askerlerinin esaretleri sırasında maruz kaldıkları muamele ve esaret hayatına karşı geliştirdikleri tavır, devletlerarası münasebetlerin ötesinde Osmanlı ve Rus toplumlarını anlamak adına da kayda değer ipuçları sunmaktadır. Bu makalede, başta Osmanlı askerleri olmak üzere, Rusya ile savaş halindeki müttefik İngiliz ve Fransız orduları mensuplarının esarete yolculukları ve esaret hayatları dönemin Rus kanunları ışığında ele alınmaktadır.³ Osmanlı esirlerinin arkalarında hatıra ve günlük bırakmamış olmaları hikâyelerini ortaya koyma adına mühim bir engeldir. Bu eksiklik, arşiv vesikalarından ve İngiliz askerlerinin matbû hatıralarından istifade edilerek giderilmeye çalışılmıştır.⁴ Söz konusu hatıralar, hem Osmanlı savaş tutsak-

voennoplenne v Rossii v 1812 g.”, *Voprosi istorii*, no. 10 (2008), ss. 91-100; A. L. Samoviç, “Turetskie voennoplenne 1877-78 gg.: opit razmeşçeniya, soderžaniya i trudovogo ispolzovaniya na territorii Rossii”, *Vestnik Ekaterinskogo İnstituta*, no. 10 (2002), ss. 54-60; V. V. Belyaevskiy, “Voennoplenne egiptyane v Rossii. 1877-1880 gg.”, *Voенno-istoričeskij jurnal*, Nisan (2007), ss. 34-37. XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Rus harplerinin esirleri üzerine bazı genel çalışmalar da yapılmıştır. V. V. Poznahirev, “Kurskaya guberniya i Turetskie voennoplenne voyn XIX veka”, *Nauçnye vedomosti Belgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya İstoriya. Politologiya. Ekonomika. İnformatika*, no. 17 (2011), ss. 151-155; Aynı yazar, “Evolyutsiya položeniya Turetskih voennoplennih v Rossii v kontse XVII – naçale XX v.”, *Elektronny nauçny jurnal Kurskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, no. 19 (2011), <http://scientific-notes.ru/pdf/021-015.pdf>. (Söz konusu elektronik dergide sayfa numarası kullanılmamaktadır.)

Diğer taraftan, Kırım Harbi esirleri üzerine Rusça dışında analitik bir çalışma malûmumuz değildir. Osmanlı Devleti'nde savaş esiri kavramının dönüşümü ve savaş esirlerine muameleinin değişimi üzerine son yıllarda bazı çalışmalar yapılmıştır. Will Smiley, “When Peace is Made, You Will Again Be Free”: Islamic and Treaty Law, Black Sea Conflict, and the Emergence of “Prisoners of War” in the Ottoman Empire, 1739-1830”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge Üniversitesi (Cambridge, 2012). Aynı yazar, “Let Whose People Go? Subjecthood, Sovereignty, Liberation, and Legalism in Eighteenth-Century Russo-Ottoman Relations”, *Turkish Historical Review*, cilt III, no. 2 (2012), ss. 196-228; Aynı yazar, “The Meanings of Conversion: Treaty Law, State Knowledge, and Religious Identity among Russian Captives in the Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *The International History Review*, cilt XXXIV, no. 3 (2012), ss. 559-580; Kahraman Şakul, “What Happened to Pouqueville's Frenchmen? Ottoman Treatment of the French Prisoners during the War of the Second Coalition (1798-1802)”, *Turkish Historical Review*, cilt III, no. 2 (2012), ss. 168-195.

³ Osmanlı ve Rus orduları arasındaki savaş 1853 yılının Ekim ayında başlamıştı. Fransa ve İngiltere Mart 1854'te, Sardunya ise Ocak 1855'te Rusya'ya savaş ilan etti. Dolayısıyla, XIX. yüzyıldaki diğer Osmanlı- Rus savaşlarından farklı olarak Osmanlı ve Rus orduları arasındaki bu mücadele bir Avrupa savaşına dönüştü. Sonuç itibarıyla, Tuna ve Kafkasya cephelerindeki muharebeler, başta Kırım Yarımadası olmak üzere Pasifik, Baltık ve Beyaz Denizi de içine alan geniş bir coğrafyaya yayıldı. Savaşa en son dâhil olan Sardunyalı savaş esirleri hakkında malumata ulaşılammış, dolayısıyla Osmanlı savaş esirleri İngiliz ve Fransız müttefik askerler ile birlikte ele alınmıştır.

⁴ Bu hatıraların bir kısmı daha savaş devam ederken yayınlanmış, bazıları ise savaştan çok sonra gün yüzüne çıkmıştır. Bu çalışmada yararlanılan esirlere ait hatıra ve mektuplar şunlardır: Alfred Royer, *The English Prisoners in Russia: A Personal Narrative of the First Lieutenant of H.M.S. Tiger* (Londra, 1854); [William Burckhardt Barker], *Odessa and its Inhabitants* (Londra, 1855); Colonel Atwell Lake, *Kars and our Captivity in Russia* (Londra, 1856); [Timothy Gowing], *A Soldier's Experience or a Voice from the Ranks* (Nottingham, 1892) [James Walsh'a ait esaret hatıraları “A Peep behind the Scenes” başlığıyla bu kitabın 187-203 sayfaları arasında dercedilmiştir. Bundan sonra “A Peep behind the Scenes”]; *The Prisoners of Voroneş. The diary of Sergeant George Newman, 23rd Regiment of Foot, the Royal Welch Fusiliers, taken prisoner at Inkerman*, hazırlayan David Inglesant (Old Woking, Surrey, 1977) [Bundan sonra *The Prisoners of Voroneş*]; Richard Denis Kelly, *An Officer's Letters to his Wife during the Crimean War* (2009).

larından bahsettikleri hem de İngiliz askerlerinin tecrübeleri Osmanlı esirlerinin içinde buldukları şartlar hakkında bazı genellemelere imkân tanıdığı için önemlidir. Diğer taraftan, Osmanlı askerini hikâyenin merkezine yerleştirme uğraşındaki bu çalışmada, İngilizlerin sesi zaman zaman daha çok duyulur olmuştur. Neyse ki, beş Mısırlı esir subayın beraberce ailelerine yolladıkları bir mektubun Rusça tercümesi, onların St. Petersburg'da Çar tarafından kabullerinden ve sıra dışı esaretlerinin muhtelif ayrıntılarından bahsetmemizi mümkün kılmaktadır.

KIRIM HARBİ SIRASINDA SAVAŞ ESARETİNE GENEL BİR BAKIŞ

Rus Hukukunda Savaş Esiri

Kırım Harbi, diplomasinin tamamen kesintiye uğramadığı, savaş müddetince bazen zayıflasa da barış girişimlerinin devam ettiği, hedefleri itibariyle sınırlı bir savaştır. Dönemin uluslararası konjonktürü içerisinde esirlerin daha önceki ve hatta sonraki savaşlara kıyasla şanslı oldukları söylenebilir. Rus resmî yazışmalarına bakıldığı zaman savaş tutsaklarının pek de kötü şartlarda yaşamadıkları ve genel itibariyle iyi muamele gördükleri anlaşılmaktadır. İngiliz esirlerin yayınlanmış hatıraları ve dönemin gazetelerinde çıkan konuyla ilgili haberler de bunu teyit eder niteliktedir.

Rusya'da savaş esirlerine yönelik muameleler, daha XVIII. yüzyıldan itibaren diplomasinin ve uluslararası hukukun gelişimiyle birlikte insani bir karakter kazanmaya başlamıştı. Daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi savaş esirine köle nazarıyla bakılmamakta, yiyecek ve giyecek ihtiyaçları asgarî düzeyde de olsa karşılanmakta idi. Kanunlara göre, din değiştirerek Rusya'da kalmak esirler için bir tercih meselesiydi ve gönüllülük esasına dayanmaktaydı.⁵ Buna paralel olarak, harp esirlerinin bedelsiz ve şartsız olarak serbest bırakılması hususundaki maddeler, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı-Rus anlaşmalarında yer almaya başlamıştı.⁶ Ancak her olumlu hukukî düzenlemenin pratığe geçtiğini söylemek de mümkün değildir. Zira Osmanlı sefirlerinin ifadelerine göre Müslüman esirler dinlerini değiştirmeye zorlanmaktaydılar.⁷

⁵ *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii* (Bundan sonra PSZ)'de 1736-39, 1768-74 ve 1787-92 Osmanlı-Rus Savaşlarının esirleri hakkındaki muhtelif maddeler için bkz., 1. Seri, cilt XI 8030, 8434, 8435; cilt XIX 13450, 13839, 14095; cilt XX 14238, 14444; cilt XXI 15263; cilt XXII 16176; cilt XXIII 17023.

⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, cilt III, 5. kısım (Ankara, 1971), ss. 311-312. Burada sehven on sekizinci yerine on üçüncü yüzyıl yazılmıştır.

⁷ 1757-58 yıllarında Rus Payitahtına yollanan Şehdi Osman Efendi ve 1775-76 yıllarında sefirlik yapan Abdülkerim Paşa Osmanlı esirlerini geri getirmek için teşebbüslerde bulunmuşlar; ancak Rus Hükümeti gönüllü olarak Hıristiyanlığa geçtiğini iddia ettiği bu esirleri artık Osmanlı tebaası olmadıkları gerekçesiyle iade etmeye yanaşmamıştır. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, 4. baskı (Ankara, 2008), ss. 107-111, 129-132.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Rus hukukunda savaş esirliği kavramı ayrıntılı hükümlere bağlanarak daha açık bir hâl aldı. Napolyon muharebeleri sırasında ve 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi'nde, daha önce olduğu gibi muhtelif hususlarda müteferrik kanunlar çıkarılmaktayken, 1828-1829 Harbi'nde esirler hakkında muassal bir tüzük (*polojenie o plennuh*) hazırlandı.⁸ Kırım Harbi ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde çıkan tüzükler 1829 esirler tüzüğü'nün biraz değiştirilmiş veyahut geliştirilmiş halidir. XIX. yüzyılın ortalarında, henüz uluslararası esir hukukunun teşekkül etmediği, esir kamplarının kurulmadığı ve esirlere muamelenin sistematikleşmediği söylenebilir. Bununla birlikte, Rusya'da esaret mevzuunda hemen her konuya açıklık getiren bir hukukî metin kullanılmaktaydı.

Kırım Harbi'nin hemen başlarında Savaş Bakanlığı, Rus Hariciyesinden Avrupa hukukuna göre esirlere nasıl davranılması gerektiğine dair görüş istemişti. Önde gelen uluslararası hukukçulardan alıntılarının da yapıldığı cevabî mektup esaret mevzuuna bakışı sarîh bir şekilde ortaya koymaktaydı: "...günümüzde savaş esaretinin esasını, sadece [esirin] düşman devlete dönmesine, dolayısıyla harbe iştirâkinin devamına mâni olmak için hürriyetini fiilen sınırlandırmak oluşturmaktadır."⁹ Kıscası savaş esareti hususunda Avrupa devletlerinin anlayış ve teamülü, Rusya Hükümeti ve kurumlarınca takip edilmeye çalışılmış, esirler tüzüğü de bu minvalde tesis edilmişti.

Savaşın ilk aylarında yeni tüzük oluşturulana kadar istifade edilecek bazı muvakkat düzenlemelere gidildi. Bunlardan biri Memleketeyn'i işgal eden Rus orduları kumandanı Mihail Dmitriyeviç Gorçakov'un, esirlerin ordugâhlarda ikametleri ve Rusya sınırına nakilleri sırasında alacakları istihkak üzerine yayınladığı bir emirdi.¹⁰ Savaş Bakanı Vasiliy Andreyeviç Dolgorukov da, Rus Gizli Polisinin başında bulunan Graf Aleksey Fyodoroviç Orlov'a ve İçişleri Bakanı Dmitriy Gavriloviç Bibikov'a esirlerin Rusya sınırlarında yolculuklarının ve şehirlere nakillerinin ne şekilde olması gerektiğini açıklamıştı.¹¹ Savaşın kısa sürede bitmeyeceğinin anlaşıl-

⁸ PSZ, 2. seri, cilt IV (1829), 2977.

⁹ Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voeno-İstoriçeskiy Arhiv [Rusya Devlet Savaş Tarihi Arşivi, Moskova. Bundan sonra RGVIA], f. 1, op. 1, tom 7, d. 21249, l. 37'den aktaran Milovidov, "Inostrannie voennoplenne i rossiyskoe obşçestvo v godi Kırmskoy voyni", s. 29.

¹⁰ "3. , 4. ve 5. Ordular Kuvvetlerine Emir. Bükreş Karargâhı", 20 Aralık 1853 [1 Ocak 1854], RGVIA, f. 9196, op. 4-257, d. 4, l. 254.

Dipnotlarda Osmanlı ve Rusya devletlerinin kullandığı Hicrî ve Jülyen tarihlerin yanında, köşeli parantez içerisinde bu tarihlerin Gregoryen karşılıkları verilmiş; metin içerisinde ise sadece Gregoryen takvim kullanılmıştır.

¹¹ Knyaz Dolgorukov'dan Jandarma Genel Komutanı'na, 22 Aralık 1853 [3 Ocak 1854], Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskiy Federatsii [Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, Moskova. Bundan sonra GARF], f. 109, op. 359 ch. 1, l. 7-8ob.; Knyaz Dolgorukov'dan İçişleri Bakanı'na, 22 Aralık 1853 [3

ması ile 1853 yılının Aralık ayında tüzüğü hazırlayacak komisyonun teşkili için çalışmalarına başlandı. Başkanlığını General Aleksandr Andreyeviç Katenin'in yaptığı komisyonun çalışmaları ile hazırlanan tüzük, 29 Mart 1854'te yürürlüğe girdi ve 26 Nisan tarihinde kitapçık olarak basıldı.¹² Bundan sonraki uygulamalarda bu kurallar esas alınacak ve Savaş Bakanlığı Teftiş Departmanının başkanı olarak General Katenin esirlerden sorumlu olacaktı. Sonradan Fransa, İngiltere ve Sardunya'nın savaşa girmeleriyle söz konusu devletlerin esirleri hakkında bazı emirler çıkarılarak birtakım düzenlemelere gidildi; fakat yeni bir tüzük hazırlanmadı.

Kırk altı maddeden oluşan tüzük, savaş esirinin tanımını içeren bir bölümün akabinde, esirlerin cepheden ikamete mecbur tutuldukları şehirlere nakillerini, harçlık, istihkak ve iskânlarını ve nihayet genel kuralları açıklayan toplam dört bölümden müteşekkildi. Esirler, silahlı ele geçirilenler ve gönüllü teslim olan asker kaçakları olmak üzere iki gruba ayrılmakta; muharip olmasa dahi Türk birlikleri içerisinde görev alan yabancılar ile gemi mürettebatı ilk gruba dâhil edilmekteydi. İkinci bir sınıflandırma ise esirlerin rütbesine mukabildi. Esirler Rus askerî hiyerarşisine göre dörde ayrılmıştı: er ve erbaşlar (*nijnie çini*), onbaşından yüzbaşıya kadar küçük rütbeli subaylar (*ober-ofitsen*), kolağasından miralaya kadar subaylar (*ştab-ofitsen*) ve paşalar, yani mirliva ve daha üst rütbeli komutanlar (*generaller*). Esirlere verilen istihkak ve harçlık ile esirlerin tâbi oldukları yolculuk ve ikamet şartları tahmin edileceği üzere rütbeden rütbeye değişiklik göstermekteydi.

Tüzük, esareti üç aşamaya ayırmaktaydı. Muhtelif birliklerin ele geçirdiği esirler öncelikle karargâhlarda toplanacak, sorgularının akabinde haklarında oluşturulmuş ayrıntılı bir kayıtlı başkumandanlık karargâhına teslim edileceklerdi. Bu künyeler, esirin ismi, dini, milleti, birliği, rütbesi ile ele geçirildiği mahal ve muharebe gibi pek çok malûmatı ihtiva edecekti. Esirler hakkındaki bu listelerin bir kopyası gerekli kontroller yapıldıktan sonra Savaş Bakanlığı Teftiş Departmanına da yollanacaktı. Bu arada tüzüğe göre, esirin sahip olduğu eşya ve paraya el konulacak ve muhafazasına azamî dikkat sarf edilecekti.¹³ Rusya sınırlarına götürülen esirler elli kişilik gruplara ayrılacak ve her grubun içinden düzeni sağlamaktan sorumlu birisi seçilecekti. Yolculuğun düşmanla çevrili bölgelerde gerçekleştirilmesi durumunda, esirler ile daha iyi iletişim kurulması için tercüman kullanılacaktı.¹⁴ Bu şekilde, muayyen

Ocak 1854], Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv [Rusya Devlet Tarih Arşivi, St. Petersburg. Bundan sonra RGİA], f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 18-19.

¹² Knyaz Dolgorukov'dan İçişleri Bakanı'na, 22 Aralık 1853 [3 Ocak 1854], RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 29; PSZ, 2. Seri, cilt XXIX (1854) 28038, ss. 261-268; *Polojenie o plennih* (St. Petersburg, 1854).

¹³ *Polojenie o plennih*, madde 5. Ne var ki hırsızlık olaylarına her zaman mâni olunabildiğini söylemek zordur. Royer, *a.g.e.*, ss. 17-18.

¹⁴ *Polojenie o plennih*, madde 9 ve 10.

sınır noktalarına (Reni, Leova ve Skulyani) teslim edilen esirler karantinaya alınacaklardı.¹⁵

Düşman askerlerinin, sınır noktalarında kabul edilip, buralardan devletin iç bölgelerindeki sürgün mahallerine götürülmeleri ise ikinci aşamayı oluşturuyordu. Seyahatin bu ikinci aşamasında da Tatar tercümanların istihdam edilmesi istenmekteydi.¹⁶ Kafileler, büyüklüklerine mukabil bir muhafız birliğinin gözetiminde ilerliyorlar, dinlenecekleri zaman ya evlere taksim ediliyorlar ya da yol üzerindeki bir tutukevine yerleştiriliyorlardı. Diğer taraftan rütbeliler daha küçük ekipler halinde arabalarla seyahat ediyorlar, gözetimleri daha gevşek bir şekilde düzenleniyordu.¹⁷ Dinlenecekleri zaman ise genelde yerel eşraf tarafından misafir ediliyorlardı. Rusya sınırları dışında ve içinde gerçekleşen bu uzun yolculuğun nihayetinde askerler, esir değişimine kadar kalacakları şehirlere ulaşıyorlardı.

Esaretleri sırasında askerler, Rusya Devleti'nin en temel teşkilatları olarak tanımlanabilecek Savaş Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Gizli Polisin (*Tret'e Otdelenie*) takip ve sorumluluğundaydı. Zaten bu kurumlar esaretin her safhasında -en azından teoride- birbirlerini bilgilendirmekteydiler. Esirler hakkındaki bilgiler cepheden hemen Savaş Bakanlığına ulaştırılmaktaydı.¹⁸ Eyalet (*guberniya*) valileri (*gubernator*) ve gizli polis yakında ulaşacak yeni misafirler hakkında önceden haberdar edilirken, valiler de eyaletlerindeki esirlere ilişkin Savaş Bakanlığı Teftiş Departmanına her ay rapor göndermek zorundaydı.¹⁹ Burada, tüzüğün maddelerinin gereği gibi uygulanması için gösterilen çabanın altı çizilmelidir. Zira bütün bu yazışmalar Rusya Devleti'nin sadece esirleri değil, esirlerden mesul olanları da kontrol etmek istediğini göstermektedir. Hükümet merkezinin esirler üzerindeki tasarrufu "Esir devlet malıdır." anlayışını beraberinde getirmekte, "Bir şey olursa hesabımı vermek gerekir." düşüncesi her şeyden önce Rus devlet görevlilerine karşı esirlerin sigortası haline gelmekteydi.²⁰ Bu sebeple "St. Petersburg'a mektup yazacağım." yahut "Çar'a şikâyet edeceğim." şeklindeki ibareler esirler için sorunları çözen anahtar kelimeler işlevini görmektedir.²¹ Ancak yine de ulaşım ve iletişimin yeterli olmadığı geniş Rusya coğrafyasında beklenmedik aksilikler meydana geliyor, yanlış anlaşılmalara veya sıklıkla görülen suistimaller uzun süre düzeltilemiyordu. Tüzüğün diğer mad-

¹⁵ *Polojenie o plennih*, madde 8, 12 - 20.

¹⁶ *Polojenie o plennih*, madde 21.

¹⁷ *Polojenie o plennih*, madde 7 ve 21.

¹⁸ *Polojenie o plennih*, madde 5.

¹⁹ *Polojenie o plennih*, madde 38.

²⁰ Milovidov, "Inostrannie voennoplenenie i rossiyskoe obşçestvo v godi Krimskoy voyni", s. 159.

²¹ *The Prisoners of Voronezh*, ss. 131-133, 152.

delerine ve bu maddelerin uygulanmasındaki aksaklıklara ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Kırım Harbi'nde Esir Sayısı

Harbin genelinde savunmada ya da sınırlı bir taarruz halinde olan Rus ordusu, Kafkasya Cephesi bir yana bırakılırsa, az sayıda esir alabildi. Tuna Cephesi'nde Olteniçe, Çatana ve Yergöğü muharebelerinde genel itibariyle Osmanlı üstünlüğü söz konusuydu. Bu cephede, Dobruca'nın işgali sırasında küçük kale ve müstahkem mevkiileri savunan Osmanlı askerleri Rusların eline geçti. Keza, Rus Kazaklarının keşif hareketleri ve süvariler arasındaki mücadeleler de bazen esir alınmasıyla neticelenmekteydi. Kırım'da Alma, Balaklava, İnkerman, Gözleve (Kezlev - Yevpatoriya) ve Çyornaya (Çorgun) muharebelerinde genel itibariyle başarısız olan Rus ordusuna, bu muharebeler neticesinde esir düşen asker miktarı da oldukça sınırlıydı. Sivastopol'un bir yıl süren kuşatması sırasında ise ileri karakol ve istihkâmlardan zaman zaman tutsak alınmaktaydı. Diğer taraftan, Kafkasya Cephesi'ndeki durum farklıydı: Rus ordusunun buradaki başarısı, doğal olarak aldığı esir sayısına da yansımıştı.

Savaş esirleri muhtelif cephelerde ele geçirildiği, farklı güzergâhlardan birçok şehre gönderildiği ve en önemlisi savaşan taraflar muharebeler devam ederken mübadeleye olumlu yaklaştıkları için esir düşenlerin toplam sayısı ve bunlardan ne kadarının geri dönebildiği gibi konularda kesin rakamların verilmesi güçtür. Bununla beraber, Rus ordusunun elindeki savaş tutsaklarının sayısı hakkındaki en güvenilir veriler, Rusya İmparatorluğu'nun esirlerden sorumlu birimi olan Savaş Bakanlığı Teftiş Departmanının kayıtlarında bulunabilir. Rusların 1856 yılı kayıtlarına göre, savaş müddetince İngilizlerden 47 subay ve 595 er²², Fransızlardan 72 subay ve 1353 er ve Sardunya ordusundan 4 subay ve 63 er esir alınmıştı. Aynı kayda göre Osmanlı ordusundan esir düşenler çok daha yüksek bir sayıya ulaşmış, toplam 958 subay ve 11.431 er Rus ordusunun eline geçmişti.²³

²² İngiliz esirlerin isimlerini ve durumlarını muhtevî yazışmalar İngiliz resmi gazetesi *London Gazette*'nin muhtelif sayılarında çıkmıştı. İngiliz ordusunun Mayıs 1855 kayıtlarına göre Rusların elinde 10 subay 10 çavuş ve 170 erden müteşekkil 190 İngiliz esir mevcuttu. Nisan 1855'de kendisi de esir olan Yüzbaşı Montagu hastanelerde ölen 26 İngiliz askerinin ismini yollarken, başkalarının da olduğunu belirtmektedir. "War Department, June 1, 1855", *London Gazette*, 1 Haziran 1855, no. 21723, ss. 2103-2104. Ekim 1855'te 132 İngiliz esiri Odesa üzerinden geri dönmüş, Voronej'de 2 hasta ve 51 asker kaçağı kalmıştı. "James Simpson'dan Lord Panmure'a, 27 Ekim 1855, Sivastopol", *London Gazette*, 8 Kasım 1855, no. 21811, s. 4123.

²³ Bu kayıt, Patrona Osman Paşa ve General William Fenwick Williams gibi bazı yüksek rütbeli subayları ihtivâ etmemektedir. RGVIA, f. 395, op. 325, d. 40, l. 127-129'dan aktaran Milovidov, "Inostrannie voennoplenne i rossiyskoe obşchestvo v godi Krimskoy voyni", s. 154.

Osmanlı esirlerinin müttefikleri ile kıyaslandığında bu denli fazla olmasının yeğâne sebebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Cephesi'nde uğradığı mağlubiyetlerdir. Zira söz konusu esirlerin 8000 kadarı 28 Kasım 1855'de teslim olan Kars Kalesi müdafileri idi.²⁴ Bu rakama bir de Kafkasya'daki diğer muharebelerde (özellikle Ahıska, Başgedikler ve Kürekdere) Rusların eline geçenler eklenince, 10.000'den ziyade esirin sadece bu cephede verildiği anlaşılmaktadır. Buna mukabil, 400 kadar Osmanlı askeri Tuna Cephesi'nde²⁵, 300'den fazla Osmanlı denizcisi Karadeniz'de düşman tarafından ele geçirilmişti. Kırım'da verilen esir sayısı net olmamakla birlikte, müttefiklerinden daha küçük bir kuvvetle ve ikincil bir rolle yardımda bulunan Osmanlı ordusu, burada İngiliz ve Fransızlardan daha az esir vermiş olmalıdır.

Osmanlı askerlerinden 823 subay ve 9146 er Odesa üzerinden vatanlarına dönerken, 127'si subay olmak üzere 1800'ü esarete vefat etmiştir. Osmanlı esirleri arasında hayatını kaybedenlerin sayısı neredeyse müttefik orduların toplam esir sayısı kadardır. Nitekim kuşatma sırasında açlıktan ve hastalıktan bitap düşmüş ya da yaralanmış olan ve zorlu Kafkasya yollarından geçmek durumunda kalan Kars Kalesi askerleri esarete uzun süre dayanamayacak ve 1500 kayıp vereceklerdi.²⁶ Zaten XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, özellikle kalelerin teslim olmasıyla Rusların eline geçen Osmanlı birlikleri, savaş alanından uzaklaştırılırken her seferinde çok büyük zayıflatmalar vermektedir. Sonuçta Rus ordusu binlerce esirin sağlık, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitede bir lojistik yetkinliğe sahip değildi.

Diğer taraftan Ruslar da 8000 civarında esir vermişlerdi. Bunların ehemmiyetli bir kısmı Bomarsund, Kılburun ve Kerç'e düzenlenen amfibik operasyonlarda alınmıştı.²⁷ Kırım'da Fransızlar ve İngilizler tarafından ele geçirilen Rus esirler önce

²⁴ Sayıları çok olduğu için Kars esirleri beş parti halinde birbirini takip eden günlerde yolculuk etmişlerdi. Söz konusu 8000 asker sadece nizam ordusuydu. Başbozuk ve redif birlikleri gibi ikincil güçlerin teşkil ettiği 6000 kişi ise kaleyi teslim eden anlaşma gereği evlerine gönderilmişti. Bu esirler arasında, Müşir Mehmed Vâsif Paşa, Ferik Abdülkerim Paşa ve General William Fenwick Williams gibi üst rütbeli kumandanlar da bulunmaktaydı. N[ikolay] N[ikolayeviç] Muravyov, *Voyna za Kavkazom*, cilt 2 (St. Petersburg, 1877), s. 224; "General Williams'tan Clarendon'a, 29 Kasım 1855, Kars", *Papers Relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and Defence and Capitulation of Kars* (Londra, 1856), ss. 340-341.

²⁵ RGVIA, f. 9196, op. 4-257, d. 1, l. 1-50. Bu listede Tuna Cephesi'nde silahlı ele geçirilen esirler yer almaktadır. Bunlar 10'u subay olmak üzere 380 kişiden ibarettir. Asker kaçakları için ise ayrı bir kayıt tutulmuş olmalıdır.

²⁶ Milovidov, "İnostrannie voennoplenenie i rossiyskoe obşcestvo v godı Kırmskoy voyny", s. 154.

²⁷ Savaş Bakanlığı'nın Rus esirleri için kayıtlarına baktığımızda, esaretten Rusya'ya dönenler iki general, 15 *stab-ofitser*, 166 *ober-ofitser*, 6187 er ve 1267 gayri-muharıpten müteşekkildi. Esaret sırasında 2 subay ve 213 er ise hayatını kaybetmiştir. Bu kayda göre toplamda 7812 kişi esir düşmüştür. Fakat geri dönmeyen asker kaçaklarını, bilhassa Leh kökenli askerleri, hesaba katarsak bu rakam çok daha yukarılara çıkabilir. Esir alınmasıyla neticelenen bazı önemli hadiseleri şöyle sıralayabiliriz: İngilizler, Bomarsund'da Fin ve Ruslardan müteşekkil iki binin üzerinde esir almışlardı. Bunların içinde 51 subay,

İstanbul'a getirilmekte, yaralılar burada tedavi altına alınmaktaydı. Bunların önemli bir kısmı daha sonra İngiltere veya Fransa'ya yollandı.²⁸ Fakat İstanbul'da geçici ya da devamlı olarak tutulan esirlerin sayısı hiç de az değildi. 1855 senesinin yazında Büyükkada'da yaklaşık 3500 tutsak asker vardı.²⁹ Osmanlı ordusunun elindeki az sayıdaki esir ise İstanbul'da Tersane-i Âmire'de yahut Kütahya sancağında bulunan devlet çiftliğinde ikamet etmişti.³⁰

SAVAŞ ESARETİNİN MAHİYETİ VE SAFHALARI

Rusya'da İlk Savaş Esirleri: Osmanlı Denizcileri

Rus ordusu, ilk esirlerini Tuna ve Kafkasya cephelerinde almıştı, ancak bunların Rusya'ya gönderilmeleri için önlerinde uzun bir yol vardı. Rusya şehirlerine ilk ulaşanlar ise Karadeniz'deki mücadelelerin sonucunda ele geçen denizcilerdi.

Rus donanması Kasım 1853 itibariyle Karadeniz'de Osmanlı gemisi avına çıkmıştı. İlk olarak, 16 Kasım tarihinde iki direkli küçük ticaret vapuru *Medar-ı Ticaret*,³¹ *Bessarabiya* vapuru tarafından ele geçirildi.³² Ruslar tarafından yakalandığında vapurda dördü Müslüman üçü Ortodoks yedi Osmanlı tebaası, yedi İngiliz, bir İtalyan ve bir de Karadağlı olmak üzere 16 kişi vardı.³³ Ertesi gün ise, 10 toplu

28 kadın ve 13 çocuk bulunmaktaydı. İngiliz ve Fransız birlikleri Kılburun'da da yaklaşık 1300 kişiyi esir alarak götürdüler. Savaş sırasında Osmanlılar *Alypka* uskunası, İngilizler *Siyatoy Ioann Predteça* ve *Siyatoy Nikolay* teknelerini ele geçirmişlerdi. Alma'da 353, İnkerman'da yaklaşık 600 asker esir düşmüştü. Milovidov, "Russkie voennopleniye v godi Krımskoy voyni", s. 29; George Dodd, *Pictorial History of the Russian War 1854-55-56* (Edinburgh ve Londra, 1856), s. 176. Diğer taraftan İngiliz resmi gazetesi 1855 baharında İngiltere'de bulunan sadece 746 esirden bahsetmektedir. Bunlardan, 45 subay ile birlikte 647'si Rus, 7'si Tatar, 87'si Leh ve 5'i Yahudi'dir. "War Department, May 29, 1855", *London Gazette*, 29 Mayıs 1855, no. 21721, ss. 2061-2064.

²⁸ Hasta ve yaralı Rus esirler İstanbul'daki hastanelere taşınmaktaydı. Müttefiklerin ele geçirdiği esirler, İstanbul'da tedavileri yapıldıktan sonra ya Fransa'da Aix Adası'na ve Toulon'a, ya İngiltere'de Plymouth, Sheerness ve Lewes'e yollanıyorlar ya da Adalar'a yerleştiriliyorlardı. Plymouth'takiler askerî barakalarda kalırken, Lewes'tekiler için ıslahevi tahsis edilmişti. İngiltere'de bulunan esirler sükunet içerisinde huzuru bozmadan yaşamışlardı. Özellikle Bomarsund'da ele geçen Finler İngiltere'de büyük bir ilgiyle karşılanmışlardı. Sonuçta halk 40 yıldır savaş esiri görmemişti. Milovidov, "Russkie voennopleniye v godi Krımskoy voyni", ss. 28-36; Dodd, *a.g.e.*, ss. 177, 218.

²⁹ Milovidov, "Russkie voennopleniye v godi Krımskoy voyni", s. 30.

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul [Bundan sonra BOA] A.MKT.NZD 159-80, 8 Zilhicce 1271[22 Ağustos 1855]; HR.MKT 96-28, 28 Rebiülevvel 1271 [19 Aralık 1854]; I.DH 324-21064, 2 Zilkâde 1271 [17 Temmuz 1855].

³¹ Rus kaynakları vapurun harp sırasında asker ve mühimmat sevkiyatında kullanıldığını iddia etmektedir. Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov [Rusya Devleti Eski Belgeler Arşivi, Moskova. Bundan sonra RGADA], f. 11, op.1, d. 1257, l. 1.

³² B. İ. Zverev, *Sinopskaya pobeda* (Simferopol, 1954), s. 45.

³³ Rus subay Viktor Ivanoviç Baryatinskiy hatıralarında *Medar-ı Ticaret* vapurundakilerin etnik analizini daha ayrıntılı yapmaktadır. Buna göre vapurda iki İngiliz makinist ve birkaç Maltalı ile birlikte Yunanlı, Karadağlı, İtalyan, Türk, Arap gibi pek çok milletten insan bulunmaktaydı. *Vospominaniya V. I*

Osmanlı-Mısır vapuru *Pervaz-ı Bahri*, tarihin ilk vapurlar arası muharebesinde cesurca mücadele etmesine rağmen kendisinden daha fazla mürettebata ve daha güçlü toplara sahip *Vladimir*'e teslim olmak zorunda kaldı.³⁴ Yaklaşık 3 saat süren muharebe sonrasında geminin kaptanı Çerkes Memlûklerinden Said Paşa ile birlikte 2 subay ve 19 tayfa hayatını kaybetmiş, 18 tayfa ise yaralanmıştı. Ruslar ölü ve sağ toplam 134 kişi ele geçirmişlerdi.³⁵ İmparator, *Pervaz-ı Bahri*'ye *Kornilov* ismini verirken, Rus denizcilerini rütbe, nişan ve para ile ödüllendirdi.³⁶ Ele geçirdiği vapurları yedeğine alan Rus filosu, 19 Kasım sabahı saat yedide şehir halkının coşkulu karşılamalarıyla Sivastopol limanına girdi. Ancak hasarlı *Pervaz-ı Bahri*'nin Sivastopol limanının hemen önünde sulara gömülmesi engellenemedi.³⁷

Karadeniz'deki bu karşılaşmalar yaklaşık iki hafta sonraki Rus deniz zaferinin habercisi gibiydi. 30 Kasım'da gerçekleşen Sinop Muharebesi neticesinde yok edilen Osmanlı filosundan alınan esirler mürettebatın çok küçük bir kısmıydı. Binlerce denizci muharebede hayatını kaybederken pek çoğu da yaralı vaziyette limanda bırakılmıştı. Bu muharebenin esirleri de kısa zaman sonra Sivastopol'e getirildiler. Bunların arasında sağ ayağından yaralanan Patrona Osman Paşa da vardı. *Fazlullah* (1828-29 Harbi'nde Rusya donanmasından ele geçen *Rafael*) firkateyninin kaptanı Miralay Ali Mahir Bey, *Feyz-i Bâri* firkateyninin kaptanı Kaymakam Ethem Bey,

Baryatinskogo (1852-1855) (Moskova, 1905), s. 105. Derviş, Mustafa, Ahmet, Davud ve Yorgi geminin yolcularıydı. Diğer on bir kişi ise mürettebattı. Savaş Bakanı Dolgorukov'dan İçişleri Bakanı'na, 16 [28] Ocak 1854, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 42-42ob.

³⁴ Kırım Harbi sırasında buhar gücüyle çalışan firkateynler hem muharebelerde hem de lojistikte önemli rol oynamışlardır. Muharebe sırasında *Vladimir* vapurunda bulunan Knyaz Baryatinskiy iki vapur arasındaki mücadelenin güzel bir özetini yapmaktadır. *Vospominaniya V. I Baryatinskogo*, ss. 46-56.

³⁵ Üç teğmen, bir İngiliz mühendis (*maşinist*), bir Arap mühendis, 3 güverte subayı (*miçman*), bir doktor, bir komiser (?), bir imam, bir kılavuz, 10 *yunker* (?), 5 çavuş (*unter-ofitser*), 121 tayfa, 2 hizmetli mürettebatı oluşturmaktaydı. Gemide Said Paşa ile birlikte toplamda 151 kişi vardı. Herhalde 17 kişi muharebe esnasında denizde kaybolmuştu. *Vladimir* mürettebatından Amiral Kornilov'un emir subayı teğmen Jeleznov ve bir borazancı ölürlen, 1 çavuş ve 2 tayfa yaralanmıştı. Sivastopol'de bulunan General Menşikov'dan St. Petersburg'a ilk yollanan rapor esir sayısını 130 olarak vermişti. Daha sonra Amiral Nahimov ve Amiral Kornilov'un ayrıntılı raporları Rus Payitahtına ulaştı. Muharebe sırasında *Vladimir* vapurunda bulunan Amiral Kornilov ölenler hakkında esirlerden güvenilir bilgi elde etmenin mümkün olmadığını belirtiyordu. Rus ordusunda Türkçe bilen personel sıkıntısı yoktu, ancak esirler Arapçadan başka dil bilmedikleri için Arapça bilen tercümana ihtiyaç duyulmaktaydı. *Materiali dlya istorii Krimskoy voyni i oboroni Sevastopolya*, hazırlayan Nikolay F. Dubrovin, cilt I (St. Petersburg, 1871), ss. 138, 143-145. Diğer taraftan Knyaz Baryatinskiy esirlerle Türkçe şakalaştıklarından bahsetmektedir. *Vospominaniya V. I Baryatinskogo*, s. 54.

³⁶ *Sobranie doneseniya o voennih deystviyah i diplomatičeskikh bumag i aktov, odnosyaščihya do voyni 1853, 1854, 1855 i 1855 godov* (St. Petersburg, 1858), s. 30. (Bundan sonra *Sobranie doneseniya*).

³⁷ *Vospominaniya V. I Baryatinskogo*, s. 56; Marx da *New York Daily Tribune*'deki köşesinde *Pervaz-ı Bahri*'nin Sivastopol önünde battığından bahsetmekte; fakat vapurun Sinop Muharebesi sırasında ele geçtiğini ifade etmektedir. Karl Marx, *Eastern Question*, hazırlayan Eleanor Marx Aveling ve Edward Aveling (Londra, 1897), ss. 223-224.

Binbaşı Yalovalı Hasan Bey ve Mülazım Kasımpaşalı Halil Efendi esir alınan diğer subaylardı.³⁸

Denizdeki Rus üstünlüğü sonucunda, Aralık ayının henüz başlarında yüzlerce Osmanlı esiri Sivastopol şehrine getirilmişti.³⁹ Askerî hastanede yatan Osman Paşa, 6 subay ve 31 tayfa Sivastopol'de bırakılırken diğer esirler Aralık ayının sekizinde Odesa'ya yollandılar.⁴⁰ 9 Aralık'ta Odesa'ya ulaşan 298 esirin 22'si gayrimüslimdi.⁴¹ Yakında serbest bırakılacak beş Mısırlı subay ile 22 Hıristiyan mürettebat haricindekiler uzun müddet esir değişimini bekleyeceklerdi. Diğer taraftan, Osmanlı mütteliklerinden Rus ordusu eline geçen ilk esirler de denizcilerdi. İngiliz vapuru *Tiger* Mayıs 1854'te Odesa açıklarında sis yüzünden rotayı şaşırınca karaya vurup düşman topçusuyla karşı karşıya gelmiş ve teslim olmak zorunda kalmıştı. İngiliz denizciler, Osmanlı denizcilerine nazaran daha şanslıydı; zira pek çoğu birkaç ay içinde esir değişimine tâbi tutulurken sadece otuz kadarı merkezî Rusya'ya gönderildi.⁴²

Esarete Yolculuk

İlk esir kaflesi 271 Müslüman er ve erbaştan müteşekkildi. Bu kafil 1 subay ve 74 erden müteşekkil kalabalık bir konvoyun gözetimi altında 2 Ocak 1854 tarihinde Oryol şehrine ulaşmak üzere Odesa'dan yola çıktı.⁴³ Bu sırada Hıristiyan esirler için de daha küçük konvoylar teşkil edildi: 7 gayrimüslim Osmanlı tebaası Kursk'a, 7 İngiliz, 1 İtalyan (Romalı) ile 1 Fransız Kaluga'ya ve 6 Avusturya tebaası Kiev'e

³⁸ Ünlü Ermeni asıllı Rus ressam İvan Konstantinoviç Ayvazovskiy, Sivastopol'e giderek yaralı esir subaylar ile uzun süre görüşmüş, muharebenin ayrıntılarını öğrenmiş ve sonrasında Osman Paşa ile Ali Mahir Bey'in (Resim üzerine her nedense Adil Bey olarak yazılmıştır) kara kalem resimlerini yapmıştı. Bu resim *Russkiy hudojestvenny listok* dergisinde yayınlamıştı. *Materiali*, cilt I, s. 204; Candan Badem, *The Ottoman Crimean War 1853-1856* (Leiden, 2010), ss. 126-128. Enteresan şekilde Nahimov ve Menşikov Sinop Muharebesi üzerine St. Petersburg'a gönderdikleri raporlarında esir sayısını telaffuz etmemektedirler. Dodd ise herhalde dönemin gazetelerinde çıkan hatalarla dolu haberlerden yola çıkarak bütün Osmanlı subaylarının muharebe sırasında ya da sonrasında hayatını kaybettiğini yazmaktadır. Dodd, *a.g.e.*, s. 60.

³⁹ Sinop Muharebesi'nin akabinde İngiliz ve Fransız donanmaları Karadeniz'e girmiş, Rus deniz kuvvetleri de Sivastopol'e çekilmiştir. Bundan sonra Karadeniz'de herhangi bir Rus-Osmanlı mücadelesi vuku bulmayacaktır. Sinop Muharebesi hakkında bkz., Besim Özcan, *Sinop Deniz Felaketi* (İstanbul, 2009); Badem, *a.g.e.*, ss. 109-143; Zverev, *a.g.e.*

⁴⁰ Diğer taraftan, Savaş Bakanı Dolgorukov Odesa'ya yollanan esirlerin toplam 297 kişi olduğunu bildirmektedir. Knyaz Dolgorukov'dan İçişleri Bakanı'na, 12 [24] Aralık 1853, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 13.

⁴¹ Novorossiya ve Besarabya Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 11 [23] Aralık 1853, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 25.

⁴² Kaptan Giffard, 24 subay ve 201 tayfa mürettebatı oluşturmaktaydı. Dodd, *a.g.e.*, s. 114.

⁴³ Novorossiya ve Besarabya Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 11 [23] Aralık 1853, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 25.

yollandı. Esirlerin yollanacakları şehirler hemen hemen belliydi. Bu şehirlerden sonraki bölümde bahsedilecektir.

Şehirler gibi güzergâhlar da genel hatlarıyla belliydi. Deniz muharebelerinde ele geçirilen bu esirler önce Odesa'ya, daha sonra Poltova ve Kursk üzerinden ikamet edecekleri şehirlere ulaştı. Tuna Cephesi'nde alınan esirler ise sınır şehirleri Skulyani, Leova veya Reni'ye teslim edildikten sonra iç bölgelere gönderileceklerdi.⁴⁴ Kafkasya'da ele geçenler bir Kazak *Yesaul'un*⁴⁵ gözetiminde önce Novoçerkask'a ulaşacak, Voronej üzerinden daha kuzey vilâyetlere götürüleceklerdi.⁴⁶ Kırım Yarımadası'ndaki muharebeler sonrası alınan savaş tutsaklarının güzergâhı ise Orkapı, Melitopol ve Harkov olacaktır.

Rusya topraklarında devam eden yolculuğun hemen başlarında esirlere palto ve çizme verilmekteydi.⁴⁷ Kafkasya'dan gelen Osmanlı esirlerinin kıyafetleri aylar süren yolculuğun akabinde Voronej'e ulaştıklarında artık işe yaramaz hale gelmişti. Burada esirler için yeniden palto, çizme ve şalvar hazırlandı.⁴⁸ Albay Lake, Kars'ta esir düşen subaylara verilen kürk manto, çizme ve şapkanın en rahat ve pahalısından olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Ancak her subay da anlaşılan aynı muameleyi görmemişti; zira Knyaz Viktor İvanoviç Baryatinskiy, Kırım'da esir düşen Fransız subay Joseph Guilhem Lagondie'ye kendi paltosunu verdiğini ifade etmektedir.⁵⁰ Aynı şekilde, esirler de hatıralarında aylar boyunca giyeceksiz kaldıklarını, kıyafetlerini değiştiremediklerini ve ancak yardımseverler sayesinde yeni bazı çamaşırlar edinebildiklerini aktarmaktadırlar. Esaret bitimine kadar aldıkları tek giyeceğin palto ve çizme olduğunu söyleyen Walsh, esir değişiminden önce ise kendilerine Rus piyadesinin giydiği palto ve şapkanın benzerinden verildiğini ifade etmektedir.⁵¹ Giyecek sıkıntısı erler, özellikle de Osmanlı erleri için çok daha yıkıcı olmalıydı.

En ayrıntılı esaret yolculuğu hatırası, bilindiği kadarıyla, Çavuş George Newman'a aittir. Kasım 1854'te yola çıkan Newman'ın kafilesi sadece İngiliz ve

⁴⁴ RGVIA, f. 9196, op. 4-257, d. 4, l. 257.

⁴⁵ Kıpçak Türkçesi'ndeki yasaul kelimesinden gelmekte ve Kazak birliklerinde bir rütbeyi ifade etmektedir.

⁴⁶ *Polojenie o plennh*, madde 22.

⁴⁷ *Polojenie o plennh*, madde 32. 1855 yılında esirlere verilecek kıyafetlerin özellikleri ve fiyatları üzerine de ayrıntılı bir kanun çıkarılır. PSZ, 2. Seri, cilt XXX (1855), 29036, ss. 155-156; *The Prisoners of Voronezh*, s. 47.

⁴⁸ Voronej Eyaleti Jandarma Komutanı'ndan Graf Orlov'a, 13 [25] Aralık 1855, GARF, f. 109, l. ekspediyon, d. 359 kısım 1, l. 22-23; Voronej Eyaleti Jandarma Komutanı'ndan Graf Orlov'a, 14 [26] Ocak 1855, GARF, f. 109, l. ekspediyon, d. 359 kısım 1, l. 24.

⁴⁹ Lake, *a.g.e.*, s. 261.

⁵⁰ *Vospominaniya V. I Baryatinskogo*, s. 24.

⁵¹ "A Peep behind the Scenes", s. 193.

Fransız esirlerden müteşekkil değildi. Müttefiklere yardım ettikleri ithamıyla Sibirya'ya sürülen ayakları zincirli Kırım Tatarları da savaş esirleriyle birlikte, ama daha kötü bir muameleye tâbi tutularak sürgün mahallerine gitmekteydiler.⁵² Diğer taraftan esirler, suçlarını bilmedikleri bu mahkûmlarla birlikte yürümenin şereflerini zedelediği düşüncesiyle, bu duruma şiddetle karşı çıkmışlardı.⁵³ Newman'ın esir kafilesi, dinlendikleri kasabalarda içlerinde 100 kadar Osmanlı askerinin de bulunduğu başka bir kafile ile de karşılaştı. Bu Osmanlı askerleri, bir İngiliz nakliye gemisinde buldukları sırada 14 Kasım 1854'te çıkan fırtınada Rusların eline geçmişlerdi.⁵⁴

Tutsak er ve erbaşlar yürüyorlar, eşyaları ise öküz arabalarında taşıyordu. Bu arabalar çoğu zaman sürücüsüyle birlikte köylerden zorla temin edilmekteydi.⁵⁵ Zaten Rus askerlerinin köylülere, özellikle de Kırım Tatarlarına davranışı hiç de nazik değildi.⁵⁶ Esirler yürüyerek günde yaklaşık 30-40 kilometre yol alıyor⁵⁷; bu yorucu yolculuk sırasında elbette bir kısmı hasta oluyor ve yol üzerindeki hastanelere bırakılıyordu.⁵⁸ Bunlardan bazıları hastanelerde hayatlarını kaybederken, iyileşenler başka bir kafileye katılarak yollarına kaldıkları yerden devam ediyordu. Ulaştıkları şehir ya da kasabalarda ne kadar kalacakları belirsiz olduğu için yolculuğun süresi değişmekteydi. Meselâ, Harkov'a ulaşanlar arasında Gümrü'de esir düşüşünün üzerinden yaklaşık sekiz ay geçmiş olan ve artık Rusçayı gayet güzel konuşan Mardinli Ali de vardı.⁵⁹

Bir günlük yolculuğun sonunda bir yerleşim yerine ulaşmak her zaman mümkün olmadığı için, kimi zaman yol üzerinde bulunan tek katlı, iki odalı tutukevleri konaklama amacıyla kullanılmaktaydı. Bunlar, birbirine benzer şekilde döşenmiş, pek de temiz olmayan meskenlerdi.⁶⁰ Esirler köy ve kasabalara ulaştıklarında ise dörder beşer kişilik küçük gruplar halinde evlerde kalmaktaydı. Sıcak yemek ve yatak bulabilecekleri bir evde kalmayı tutukevlerine tercih etmelerine rağmen esirle-

⁵² *The Prisoners of Voronezh*, s. 52.

⁵³ *A.g.e.*, s. 47.

⁵⁴ Bu fırtınada müttefik kuvvetler donanması hem birçok gemisini, hem de pek çok asker ve denizcisini kaybetmişti. Newman, bu nakliye gemisinin ismini *Culloden* olarak vermektedir. *A.g.e.*, s. 63.

⁵⁵ *A.g.e.*, s. 52.

⁵⁶ *A.g.e.*, ss. 50, 52.

⁵⁷ *A.g.e.*, s. 38; "A Peep behind the Scenes", s. 195.

⁵⁸ *The Prisoners of Voronezh*, ss. 44, 71.

⁵⁹ Ali'nin Rusçası *Moskovskie vedomosti* gazetesinin muhabirini şaşırtmıştı. O sırada Harkov'da bulunan diğer Osmanlı esirleri hakkındaki bilgileri muhabire o vermişti. F. Zaytsov, "Nepriyatelskie voennoplennic v Harkove", *Sbornik izvestiy otnosyashchihya do nastoyashey voyni. Prilojeniya*, hazırlayan Nikolay Putilov, cilt XXV (St. Petersburg, 1856), ss. 21-22.

⁶⁰ *The Prisoners of Voronezh*, ss. 37-38.

rin fakir ve gönülsüz ev sahiplerinden her zaman istedikleri ilgiyi gördüklerini söylemek zordur.⁶¹

Daha iyi odayı kullanmak isteyen esir grupları arasında ise zaman zaman tartışma ve kavga çıkabiliyordu.⁶² Aslında gerekli gereksiz her şey kavga sebebi idi. Yük arabasında oturan Osmanlı askerleri ile bu askerlerin, ekmeklerinin üzerine oturduğunu iddia eden İngiliz denizciler arasında kavga çıkmış ve sonunda Newman'ın ifadesiyle Osmanlı askerleri konvoyun en arkasında yürümeye mecbur bırakılmışlardı.⁶³ Muhafızlar ile esirler arasında da ciddi tartışmalar ve kavgalar meydana gelmekteydi. Konakladıkları bir istasyonda beklemek istemeyen Fransız esirler ile dinlenmek isteyen Rus muhafızların münakaşası kavgaya dönüşmüştü. İngilizler, müttefiklerine yardım etmekten geri durmazken, Osmanlı askerleri bütün bu olanları seyretmekle yetinmişlerdi. Bu kargaşanın sonucunda bir Fransız, iki İngiliz ve yedi Rus diğer istasyona arabayla taşınmak zorunda kalmış, yaralıları hastaneye yatırılmışlardı.⁶⁴ Bazen Rus köylüleri de bu kavgalara müdâhil oluyorlardı.⁶⁵ Kavga ve anlaşmazlıklar yol boyunca olduğu gibi, şehirlerde de meydana geliyordu. Bunun başlıca sebepleri ise esirlerin rahat hareketleri, Rus askerlerinin zaman zaman aşırıya varan tepkileri ve en önemlisi her iki tarafın da sıklıkla sarhoş olmalarıydı. Diğer taraftan Osmanlı askerleri müttefiklerine nazaran daha az kavgacı görünmektedir.

Uğradıkları şehirlerin ileri gelenleri esirlere bütün misafirperverliklerini gösteriyorlardı. Esirleri ziyaret ettikleri gibi, sıklıkla onları evlerine yemeğe davet ediyorlardı. Esirlerin ihtiyaç duydukları pek çok şey yerel Rus eşrafın yanı sıra, Alman yerleşimciler ve Rusya'da mükim İngilizler ve Fransızlar tarafından karşılanmaktaydı. Bu yardımsever insanlar ihtiyaç duyulan giyecekleri alıyorlar, yemek getiriyorlar, meyve, şeker, çay ve tütün gibi lüks tüketim maddeleri hediye ediyorlardı. Ayrıca hastanelerde bulunan yaralı ve hastalarla da ilgileniyorlardı.⁶⁶ Bu arada Kırım Tatarları da müttefik esirlere iyi davranmışlar, her ne kadar Batılı damak tadına pek uymasa da yemeklerinden ikram etmişlerdi. Mallarını çoğu zaman para almadan veren Kırım Tatarları, zaman zaman esirlere para yardımı dahi yapmışlardı.⁶⁷ Diğer taraftan, Osmanlı esirlerinin Rus şehirlerindeki Müslüman ahâli ile irtibatlarına

⁶¹ *A.g.e.*, ss. 44

⁶² *A.g.e.*, ss. 103-104.

⁶³ *A.g.e.*, s. 98.

⁶⁴ "A Peep behind the Scenes", s. 195.

⁶⁵ *The Prisoners of Voronezh*, ss. 108-110.

⁶⁶ *A.g.e.*, ss. 36, 42, 134-138; "Pisma Frantsuzkogo ofitsera o bitnosti ego v plenu u russkih", *Sbornik izvestiy otnoşayşihşya do nastoyaşşey voynu. Priloženiya*, cilt XXV, s. 34; Kelly, *a.g.e.*, s. 119.

⁶⁷ *The Prisoners of Voronezh*, s. 67.

ne düzeyde müsaade edildiği ve bu şehirlerde yaşayan Avrupalılardan nasıl bir muamele gördükleri hususunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.⁶⁸

Bahsedilen hoşâmedî muameleye tam bir tezat olarak, sıradan halkın esirlerle ilişkisi bazen pek de sıcakkanlı olmayabiliyordu. Rus köylüleri, esirleri Kırım Tatarları kadar misafirperver şekilde ağırlamadıkları gibi, kimi vakit öfkeli kalabalıklar, galiz ibareler, küfürler ve tükürüklerle karşılıyor, belki vatan ve din düşmanı, belki de yakınlarının askere alınmalarının müsebbipleri olarak görüyorlardı.⁶⁹

Fakat Rus köylüleri arasındaki belirgin tavır merakı. Meraklı halk, özellikle de kadınlar, esirleri seyretmek için esirlerin buldukları meskenlerin yakınlarına geliyor, geç vakitlere kadar bu bedava gösteriyi izliyorlardı.⁷⁰ Halkın tavrını “Ben böyle bir merak hiç görmedim.” sözleriyle ifade eden Albay Lake, Tiflis’e ilk girdikleri zamanki manzarayı şöyle tasvir ediyor: “...bütün pencereler dolu, bütün caddeler kalabalıktı... İngiliz esirleri görmek isteyen bu yığın hareketinde saygısızca ya da saldırganca bir şey yoktu... Sokaklarda bizi takip eden kalabalığın bir kısmı hava kararınca kadar kapımızı gözlemeye devam etti.”⁷¹ Bu arada Fransızlar diğer esirlerden daha fazla ziyaretçi çekmekteydi. Bunun temel sebebi Rusya’daki asker ve eşrafın Fransızcaı yaygın şekilde bilmesi ve kullanmasıydı.⁷²

Rütbe yükseldikçe yolculuğun konforu da şüphesiz artıyordu: Yüksek rütbeli subaylar arabada seyahat ediyorlar, daha fazla para alıyorlar, hatta hizmetlerine birileri tayin ediliyordu. Erlerin yolculuğu aylarca sürerken, subaylar birkaç hafta içerisinde ikamet edecekleri şehirlere ulaşıyorlardı.⁷³ Elbette bu rahatlık da göreceydi. Lake ve Williams’ın bindikleri 6 atın çektiği *brıçka* oldukça rahattı.⁷⁴ Ancak *telega* olarak adlandırılan Rus posta arabaları ve bozuk Rusya yolları seyahati pek çok subay için çekilmez hale getirebiliyordu.⁷⁵ At ve araba eksikliği esir subayların bazı şehirlerde uzun süre beklemelerine sebep oluyordu. Ayrıca, subaylar da erler gibi bazen yol üzerindeki tutukevlerinde geceliyorlardı.⁷⁶

⁶⁸ Aşağıda zikredileceği gibi Osmanlı esirlerinin Müslümanların yoğun yaşadığı şehirlere yollanmalarını hususunda dikkat gösterilmekteydi. Zâten, Rusya Hükümeti’nin Osmanlı halkı ile Kafkasya ve Kırım’daki Müslüman nüfus arasındaki ilişkiler konusunda hassasiyeti malumdur.

⁶⁹ *The Prisoners of Voronesh*, s. 68.

⁷⁰ *A.g.e.*, s. 39.

⁷¹ Lake, *a.g.e.*, ss. 254-255.

⁷² *The Prisoners of Voronesh*, s. 44.

⁷³ Albay Richard Kelly, Akmesic’ten Ryazan’a yirmi altı günde ulaştıklarını söylemektedir. Bu arada üç gün Yekaterinoslav’da, üç gün Harkov’da ve iki gün Voronej’de dinlenmişlerdi. Kelly, *a.g.e.*, s. 125.

⁷⁴ Lake, *a.g.e.*, ss. 251-252.

⁷⁵ Kelly, *a.g.e.*, s. 122.

⁷⁶ Lake, *a.g.e.*, s. 252.

Diğer taraftan, şehirlere ulaşan subaylar ya otelde kalmışlar ya da yerel eşrafın evinde ikamet etmişlerdi. Bazı İngiliz esir subaylar Akmescit'te buldukları sırada Razeviç Hamm'ın evinde misafir olmuşlardı. Yüzbaşı Frampton, Teğmen Duff, Teğmen Chadwick ve Teğmen Clowes'tan oluşan İngiliz subay grubu ise Ryazan'a ulaşmadan önce Harkov'da uzun süre "Peterburg" isimli otelde kalmışlardı.⁷⁷ Kars'ta esir düşen subaylar da Tiflis'te İtalyan Karl Morigi'nin otelinde konaklamışlar; bu otelin aylık 1.000 rubleyi bulan masrafı Rus Hükümeti tarafından karşılanmıştı.⁷⁸

Kafkasya'dan Rusya içlerine yolculuk diğer cephelerden çok daha müşkül olduğu gibi bu zorlu yolculuğu yapmak zorunda olan esir sayısı da diğer cephelerden çok daha fazlaydı. Rus ordusu, 1 Aralık 1853'te Başgedikler Muharebesi'nde aldığı binlerce esiri Rusya içlerine dağıtır dağıtmaz, 29 Temmuz 1854'deki Çengel Muharebesi'nde 340, 5 Ağustos'taki Kürekdere Muharebesi'nde de 2018 esir daha aldı.⁷⁹ Bu esirler, daha sonra iç bölgelere taşınmak üzere Novoçerkask'a yollandılar. Bu muharebelerin birinde ele geçirilmiş olan 20 subay ve 302 erden oluşan bir kabile, 4 Aralık 1854'de Voronej'e ulaştı. 15 Ocak 1855 tarihinde de 43 subay ve 241 erden müteşekkil başka bir kabile Voronej'e geldi. Bu kabileler Voronej'de dinlendikten ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra daha iç bölgelere gönderildiler.⁸⁰

Savaş boyunca yüzlerce kişiden oluşan bu tarz kabileler bir şekilde Kafkas dağlarını aşmış olmalıdır. Fakat herhalde en zorlu yolculuğu Kars garnizonu yapmıştı. Kars Kalesi'nden çıkan aç ve yorgun birlikler önce Gümrü'ye, sonra Tiflis'e ulaşmak zorundaydı. Soğuk havada kar yağışı altında yürüyen esirlerin yakındaki Rus kampına ulaşmaları bile saatlerini almış, bazı esirler daha yolun başında hayatlarını kaybetmişlerdi.⁸¹ Neyse ki Rus ordusu Kars müdafilerini beklediklerinden daha büyük bir nezaket ve ilgiyle karşıladı. Albay Lake, "İklimden ziyâde Ruslardan iyi muamele gördük." demektedir.⁸² Esir askerlerin etrafını saran subaylar, inatçı Kars savunması hakkında her şeyi öğrenmek istemiş ve çadırlarında şampanya ikram etmek için ısrar etmişlerdi.⁸³

⁷⁷ Zaytsov, "Nepriyatelskie voenno-plennie v Harkove", ss. 17-19.

⁷⁸ Lake, *a.g.e.*, s. 255.

⁷⁹ General Katenin'den İçişleri Bakanı'na, 14 [26] Ağustos 1854, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 157-157ob.

⁸⁰ Voronej Eyaleti Jandarma Komutanı'ndan Graf Orlov'a, 13 [25] Aralık 1855, GARF, f. 109, l. ekspedisyon, d. 359 kısım 1, l. 22-23; Voronej Eyaleti Jandarma Komutanı'ndan Graf Orlov'a, 14 [26] Ocak 1855, GARF, f. 109, l. ekspedisyon, d. 359 kısım 1, l. 24; Voronej Eyaleti Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 18 [30] Şubat 1855, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 380.

⁸¹ Lake, *a.g.e.*, s. 242.

⁸² *A.g.e.*, s. 247.

⁸³ *A.g.e.*, ss. 244- 245.

Kars'ın esir subayları, kendileriyle birlikte ele geçirilen binlerce er ve erbaştan elbette çok daha rahattı. Albay Lake ve Yüzbaşı Thompson, Rusya'da seyahatleri sırasında konakladıkları şehirlerde mutlaka bir davete icabet etmişler ve ancak ev sahibi ile votka eşliğinde koyu bir sohbetin ardından tekrar yola koyulmuşlardı. Bu cümleden, Vladikafkas'ta bir partiye, küçük bir Rus köyünde ise Peder Andrey'in evine konuk olmuşlardı. Fırsat buldukça da opera ve bale gösterilerinde yorgunluk atmışlardı. İngiliz subaylar, Ferik Abdülkerim Paşa'dan ayrı yolculuk etmişler; fakat yolda zaman zaman karşılaşmışlardı.⁸⁴

Sinop Muharebesi'nin yaralı subayları ve erleri ise tedavileri sonrasında esarete yolcu edildiler. Osman Paşa, Ali Mahir Bey, Hasan Bey ve Halil Efendi Dnyeyr Alayı rezerv taburunun gözetimi altında 1854 yazında Moskova'ya yollandı.⁸⁵ Ahmet Hadmiadus (?) ve Hasan Veli isimli iki şahıs hizmetkâr olarak yanlarına verilirken, Hasan Veli aynı zamanda tercümanlıklarını yaptı. Bu Osmanlı bahriyelileri, Kars düşene kadar Rusların elindeki en yüksek rütbeli esir grubu idi. Bu sebeple rahat bir yolculuk geçirmeleri hususunda Rusya Devleti ihtimam göstermiş olmalıdır.

Müttefik ordulardaki Leh ve Macarların durumu ise diğer esirlerden farklıydı. Osmanlı ordusunda pek çoğu isim ve din değiştirerek görev alan bu askerler yakalanmaları halinde hain ve kaçak (*renegat*) muamelesi görmekteydi. Diğer bir ifadeyle Osmanlı ve müttefik askerlerinin tâbi oldukları muamele Leh ve Macarlardan esirgenmekteydi. Tuna Cephesi'nde yakalanan Avusturya tebaası Macarlar doğrudan Avusturya'ya teslim edilmekte, Kafkasya'da ele geçenler ise Kiev üzerinden Avusturya'ya yollanmaktaydı. Lehlerin ise Kiev kalesine hapsedilip vakit geçirilmeden askerî mahkemeye çıkarılmaları istenmekteydi.⁸⁶ Bu sebeple Osmanlı ordusunda görev alan Leh subayların Rusya eline geçmemesine özen gösterilmekteydi. Benzer şekilde Osmanlı Kazakları da Rusya'da iyi muamele görmemiş olmalıdır. 27 Mart 1858 tarihinde Rumeli ve Anadolu Kazakları Kumandanı Mehmed Sadık Paşa Dobruca'daki Kazak ileri gelenlerinin bir arzuhalini Babıâli'ye iletmişti. Buna göre, Danila Fedorov ve Feodosiy Danilo isimli iki Kazak Ruslar tarafından esir alınarak

⁸⁴ Lake ve Thompson'ın Tiflis-Penza seyahatleri için bkz., *a.g.e.*, ss. 265-311.

⁸⁵ Ethem Bey gönderilenler arasında gözükmüyor. General Annenkov'dan İçişleri Bakanı'na, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 132. Osmanlı kaynaklarında Miralay olarak geçen Ali Bey bu belgede *Kapitan* yani Yüzbaşı olarak ifade edilmiştir. BOA A.DVN, 109-40. Ayrıca Rusça belgelerde Hasan ismi Rusça telaffuza uygun olarak Gasan olarak verilmektedir.

⁸⁶ Lehler ve Macarlar ile ilgili kayıtlar ayrı tutulmuş olmalı, zira esirler ile müteallik dosyaların içerisinde Leh ve Macarlara rastlanmadı.

Sibirya'ya yollanmış ve üç buçuk sene zincirli sürgün hayatı yaşamışlardı. Geri dönen bu Kazakların vergiden ve toprak işlerinden muaf tutulması istenmekteydi.⁸⁷

Savaş Esirlerinin İaşeleri

Esarete giden uzun yolculuğun ve esarete geçen ayların savaş tutsakları için belki de en önemli veçhesi kendilerine verilen istihkak ve harçlık idi. Esirler tüzüğe göre, karargâhta ve sımra kadar yol boyunca he gün muayyen miktarda iâşe alıyordu.⁸⁸ Rus kumandanın gerekli görmesi halinde, esirlerin iâşeleri cüzi bir harçlık ile de destekleniyordu.⁸⁹ Kahve, çay, şeker, tütün gibi daha lüks ürünlerin masraflarının bu paralarla karşılanması düşünülmekteydi. Elbette ayrıntılarıyla belirlenen bu istihkak ve harçlık, Tuna Cephesi'nden ve Kafkasya'nın Osmanlılara ait kısmından getirilecek esirler içindi. Diğer bir ifadeyle, harbin Osmanlı topraklarına yayılması durumunda ehemmiyet arz ediyordu.

Tüzükte Rusya sınırları içerisinde verilecek harçlık çok daha basit anlatılmaktaydı. Buna göre, *ştab-ofitser* günlük 50 kapık, *ober-ofitser* 20 kapık, erler ve tayfalar 9 kapık alacaktı. Osmanlı paşalarına ise, Rus generallere verilen istihkak ve harçlıktan verilecekti.⁹⁰ Artık ellerinde para olan esirler alışverişlerini yaparak yemeklerini hazırlayabilecekti. Dolayısıyla Rusya sınırları içerisinde yolculuk şartları biraz daha iyileşmekteydi. Diğer taraftan, bu para hem 1828-29 Harbi'nde verilenden, hem de bu savaşta İngiliz ve Fransız esirlerin aldıklarından azdı. Ekim 1854'de çıkarılan başka bir kanuna göre, Fransız ve İngiliz bir er 20, *ober-ofitser* 75 ve *ştab-ofitser* 150 kapık günlük harçlık alacaktı.⁹¹ Müttefik askerler Osmanlı askerinin iki hatta üç katı harçlık almaktaydı. Anlaşılan, Avrupalı esirlerin masraflarının daha çok olacağı düşünülmüştü. Belki de sayıları daha az olduğu için kendilerine daha yüksek bir meblağ ödenebilmekteydi. Sebep ne olursa olsun, Kırım Yarımadası'ndaki muharebeler başlar başlamaz İngiliz ve Fransızların harçlıkları için yeni bir kanunun çıkarılması ve bunun Osmanlı esirlerini kapsamaması manidardır.

⁸⁷ "Oçerk istorii staroobryadtsev v Dobrudje. Prilojeniya", *Slyanskiy sbornik*, cilt I, St. Petersburg, 1875, s. 620.

⁸⁸ Osmanlı er ve erbaşına 1 $\frac{3}{4}$ *funt* galeta ya da 3 *funt* ekmek, çeyrek *funt* buğday, 5 *zolutinok* tuz ve yarım *funt* et dağıtılacaktı. *Ober-ofitser*, *ştab-ofitser* ve paşalar ise erlerden fazla olarak 1 *funt* et alacaktı. Ürünlerden birisinde eksik olursa başka bir üründen fazla verilerek telâfi edilmesi gerekmekteydi. *Polojenie o plenmh*, madde 26.

1 *funt* = 96 *zolutinok* \approx 409 gram

⁸⁹ Bu durumda erler 1,5 kapık, *ober-ofitser* ve yabancı subaylar 6 kapık, *ştab-ofitser* ve yabancı doktorlar 12 kapık ve Paşalar da 24 kapık alacaklardı *Polojenie o plenmh*, madde 27. Deniz yoluyla yollanan esirler ise deniz tüzüğüne göre istihkaklarını alacaktı. *Polojenie o plenmh*, madde 30.

⁹⁰ *Polojenie o plenmh*, madde 31.

⁹¹ PSZ, 2. seri, cilt XXIX, 28611a, 8 Ekim 1854.

Aslına bakılırsa daha bu kanun çıkmadan evvel Batılı esirler için belli düzenlemeler yapılmıştı. Savaşın ilk esir İngiliz askerlerinden Teğmen Royer bu durumu şöyle açıklamaktadır: “[E]sirlere verilen hükümet harçlığı Türkleri tatmin edecek şekilde hesaplandığı için daha medenilerin sunî ihtiyaçlarını karşılamak için yetersizdi.”⁹² Royer’e göre, Rusya Hükümeti esirlere verilen ödeneği artırmaya karar vermiş ve esirlerin et, çorba ve ekmek ihtiyaçları düzenli bir şekilde karşılanmıştı. Royer, bütün esirler için kanunun verdiği iâşe miktarı 15 kapık iken, bu miktarın subay için 50 ve tayfa için 25 kapike çıkarıldığını ifade etmektedir.⁹³ Diğer bir İngiliz Çavuş Walsh ise İngiliz Hükümeti’nin talebi doğrultusunda harçlıklarının arttığını belirtmektedir.⁹⁴

Avrupalı esirlere verilen para, yiyeceğin ucuz olduğu Rusya’da oldukça iyi bir miktardı. Bu para Avrupalı esirlerin günlük yiyecek ihtiyaçlarını karşılarken, en önemli mutluluk kaynaklarından birisini teşkil eden votkaya da yetiyordu. Ancak kanunlarda belirtilenlerin tam olarak esirlere yansıtıldığını söylemek biraz iyimserlik olur. Meselâ, Akmescit’te İngiliz askerleri para yerine çeyrek *pound** et, biraz patates ve soğan ile yaklaşık bir *pound* ekmek almışlardı. Zaten aldıkları bu miktarın bir kısmı da Rus aşçı tarafından çalınmıştı. İngilizler elbette bu durumu yetkililere hemen şikâyet etmişlerdi.⁹⁵ Yol boyunca bazen köylülerin, özellikle de hayvancılıkla uğraşan Müslüman Kırım Tatarlarının hayvanları çok cüzi bir ücret karşılığı alınıyor, esirlerin istihkâkları bu şekilde karşılanıyordu.⁹⁶ Böylece Rus askerler de ek bir gelir kapısı elde etmiş oluyorlardı. Benzer şekilde Rus şehirlerinde de genelde harçlıklar zamanında verilmiyor ya da eksik veriliyordu.⁹⁷ Avrupalı askerlerin uğradıkları haksızlıkların benzerlerine, belki de daha fazlasına Osmanlı askerlerinin de maruz kaldıkları söylenebilir. İşin daha kötüsü, zaten az para alan Osmanlı esirleri, bunu da alamadıkları ya da geç aldıkları durumlarda çok büyük sıkıntılar çekmiş olmalıdır.

Rus Şehirlerinde Savaş Esirleri

Esirler, çoğu zaman aylar süren yolculuğun sonrasında Rusya içlerinde ikamet edecekleri şehirlere ulaşıyorlardı. Esirlerin gözetimleri için belirlenen eyaletler mer-

⁹² Royer, *a.g.e.*, ss. 24-25.

⁹³ *A.g.e.*, s. 25.

⁹⁴ “A Peep behind the Scenes”, s. 194.

* 1 pound = 453 gram

⁹⁵ *The Prisoners of Voronesh*, s. 42.

⁹⁶ *A.g.e.*, s. 66.

⁹⁷ “A Peep behind the Scenes”, s. 199; *The Prisoners of Voronesh*, s. 53.

kezi Rusya'da bulunmaktaydı.⁹⁸ Burada amaç, savaş tutsaklarını kaçamayacakları kadar sınırdan uzak tutmak ve kontrollerini daha kolay sağlamaktı. Aynı zamanda esirler bir taraftan Rusya Hükümeti'ne sadık bir nüfus ile birlikte yaşamalı, diğer taraftan bu nüfusun esirlere karşı olumsuz tavır ve düşüncesi asgari düzeyde olmalıydı.⁹⁹ Zaten belirlenen eyaletler, sınıra uzak, kontrolü kolay ve neredeyse tamamen Rus halkın yaşadığı güvenilir yerlerdi. Osmanlı esirlerinin Rusya Müslümanları ile karşılaşmalarına husûsan ihtimam gösterildiğinin ise altını çizmek gerekir. Esirlerin gönderileceği şehirlerin değiştirilmesi ya da çeşitlendirilmesi gereken durumlarda, Osmanlı esirlerinin Müslüman nüfusla karşılaşabilecekleri şehirlere yollanmalarını için İçişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı ile Haberleşme Yolları ve Devlet Binaları Genel Müdürlüğü iletişim halindeydi.¹⁰⁰ Zaten Müslüman nüfusun yoğunlaştığı Volga boyundaki şehirlere esir yollanmadı. Rusya'nın daha güney ve batısındaki Harkov, Minsk gibi şehirlere de herhalde kaçma ihtimallerine binaen esir tutulmadı.

Savaşan devletlere yenilerinin eklenmesi ve savaşın süresinin uzaması ile birlikte esir sayısı ve dolayısıyla esirlerle mükim eyaletler arttı. Tüzükte sadece birkaç tane eyalet belirtilmişken, 1855 yılında ondan fazla eyalete esir yerleştirilmişti. Savaşın başında bütün Müslüman esirlerin Oryol'a yollanmaları düşünülmüş, sonradan subayların erlerden ayrı olarak Tula'da bulunmaları münasip görülmüştü.¹⁰¹ Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaası ise Kursk'ta ikamet edecekti. Diğer taraftan, Osmanlı ordusunda görev yapan Avrupalılar (İngiliz, Fransız, vs.) Kaluga ve Ryazan'a gönderilecekti. Aynı şehre yollanan er ve subayların ayrı tutulmaları öngörülmüştü.¹⁰² Fakat bu düzenleme de sonradan değişti. İngiltere ve Fransa devletleri de Rusya'ya savaş açtıktan sonra İngiliz subayların Ryazan'da, erlerin Voronej'de; Fransız subayların Kaluga'da, erlerin ise Tambov'da tutulmasına karar

⁹⁸ 1806-12 Harbi'nde Osmanlı esirleri, Voronej, Yekaterinoslav, Poltova, Tambov, Harkov ve Herson vilayetlerine dağıtılmış, dolayısıyla Rusya Devleti'nin güney eyaletlerini de içine alan geniş bir coğrafyaya yerleştirilmişti. 1828-29 Harbi'nde esirlerin Volnskaya, Vilenskaya, Minskaya ve Grodnenskaya gibi Rusya'nın batısındaki bölgelerde ağır işlerde çalıştırılmaları düşünülmüş, sadece hasta ve yaşlıların merkezi Rusya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. PSZ, 2. seri, cilt IV (1829), 2977, madde 38. Ancak esirler savaş sırasında sadece Kiev ve Minsk eyaletlerine yollanmışlardı. 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nde ise yaklaşık 70.000 kişilik Osmanlı esiri kırk Rus eyaletine paylaştırılmıştı. Poznahirev, "Kurskaya guberniya i Turetskie voennoplenne voyn XIX veka", s. 153.

⁹⁹ A.g.m.

¹⁰⁰ General Katenin'den İçişleri Bakanı'na, 14 [26] Ağustos 1854, RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 149ob.

¹⁰¹ Savaş Bakanı Dolgorukov'dan Jandarma Komutanı Graf Orlov'a, 24 Kasım [6 Aralık] 1853, GARF, f. 109, 1. ekspedisyon, d. 359 kısım 1, l. 1; Savaş Bakanı Dolgorukov'dan Jandarma Komutanı Graf Orlov'a, 12 [24] Aralık 1853, GARF, f. 109, 1. ekspedisyon, d. 359 kısım 1, l. 3.

¹⁰² *Polojenie o plennih*, madde 23.

verildi. İttifak kuvvetleri emrindeki başka milletlerden askerler ise Kostruma'ya yerleştirilirken, sonradan savaşa giren Sardunyalılar da Kostruma'ya yollandılar.¹⁰³

Esirlerin taksim edildikleri şehirler harp sırasında değişmeye devam etti. Öncelikle Oryol'da bulunan Osmanlı er ve erbaşlar 1854 yazında çevre şehirlere paylaştırıldı. Bu düzenlemeye göre Oryol'da 100 kişi kalırken, Smolensk 70, Penza 65, Yaroslavl 65, Kursk 65, Vladimir 65 ve Tambov 70 esire ev sahipliği yapacaktı.¹⁰⁴ Kafkasya'daki muharebelerde alınan yüksek sayıdaki esirlerin de iç bölgelere ulaşmasıyla şehirlerdeki esir nüfusu artmaya devam etti. 1855 yazına doğru Osmanlı esir dağılımı şöyle şekillenmişti: Subaylar Tula'da ikamet ederken, erler Oryol, Smolensk, Penza, Yaroslavl, Kursk, Vladimir, Vologda eyaletlerinin muhtelif şehirlerine dağıtılmışlardı.¹⁰⁵ Paris Barış Antlaşması'nın imzalandığı sıradaki esir dağılımı ve sayıları ise şöyleydi: Orlov'da 436, Kursk'ta 281, Vologda'da 202, Penza'da 194, Yaroslavl'da 184, Vladimir'de 168, Smolensk'te 69 ve Tula'da 69 Osmanlı esiri vardı. Kars kalesi esirleri ise bu hesaba dâhil değildi.¹⁰⁶

Daha önce de ifade edildiği üzere, subaylar ekseriyetle Moskova'ya yakın olan Tula, Kaluga ve Ryazan'da kalmaktaydılar. Paşaların ikamet edecekleri yerler ise önceden tayin edilmemişti. Gereken her durumda Savaş Bakanlığı tarafından münâsip bir şehir belirlenecekti.¹⁰⁷ Sinop Baskını sonucu esir düşen Patrona Osman Paşa, maiyetindeki subaylar Miralay Ali Mahir Bey, Binbaşı Yalovalı Hasan Bey ile Kars kuşatması sonucu esir düşen Hafız Paşa ve Abdülkerim Paşa Moskova'ya yollandılar. Vâsif Paşa rahatsızlığını ileri sürerek Tiflis'te kalmıştı. Diğer taraftan Kars kalesinin meşhur İngiliz kumandanı General Williams ile yardımcısı Teesdale ve sekreteri Churchill'in Ryazan'a, Albay Lake ve Yüzbaşı Thompson'un ise Penza'ya gönderilmeleri kararlaştırılmıştı. Lake ve Thompson barış antlaşmasına kadar Penza'da yaşadılar. Diğer taraftan Williams'ın hastalığından dolayı ilk grup uzun süre Tiflis'te kaldı. Barış antlaşmasının imzalandığı sıralarda yola çıkan Williams,

¹⁰³ İçişleri Bakanı General Bibikov'dan Eyalet Valilerine, 17 (29) Temmuz 1855, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 572.

¹⁰⁴ General Katenin'den İçişleri Bakanı'na, 14 [26] Ağustos 1854, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 149. Daha önce Oryol'da yüz kişi bırakılarak Kaluga 50, Yaroslavl 25, Vladimir 25, Nijniy Novgorod 75, Simbirsk 50, Tula 50, Kursk 50, Ryazan 75 şeklinde 500 esirin muhtelif şehirlere paylaştırılması şeklinde bir plan da hazırlanmıştı. Anlaşılan sonradan yukarıdaki şekilde bir dağılım daha uygun görülmüştü. General Katenin'den İçişleri Bakanı'na, 20 Temmuz [2 Ağustos] 1854, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 143.

¹⁰⁵ İçişleri Bakanı General Bibikov'dan Eyalet Valilerine, 17 [29] Temmuz 1855, RGIA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 572.

¹⁰⁶ Poznahirev, "Kurskaya guberniya i Turetskie voennoplenne voyn XIX veka", s. 154.

¹⁰⁷ *Polojenie o plennih*, madde 25.

antlaşmadan sonra ise Çar'ın davetlisi olarak St. Petersburg'a geçti. Daha sonra Paris üzerinden İngiltere'ye döndü.¹⁰⁸

Rus şehirlerine ulaştırılan esirlerin münâsip meskenlere yerleştirilmeleri gerekiyordu. Tüzüğe göre esirlerin müstakil hükümet binalarında tutulması tercih edilmekte, böyle bir yer bulunamazsa ortak kullanabilecekleri bir mesken aranmaktaydı. Esir sayısının artması sonucunda ikametleri konusunda bir sıkıntı baş gösterir ise Vali bu durumu İçişleri Bakanı'na bildirmeli, İçişleri Bakanı da Savaş Bakanı ile birlikte bir çözüm bulmalıydı.¹⁰⁹ Yaroslavl'a yollanan Osmanlı esirleri askeri kışlaya ait binalarda kalmıştı. Voronej'deki İngiliz askerler ise birkaç büyük binaya paylaştırılmışlardı. Newman'ın, pek çok ocağın ısıttığı geniş odaları, avlusu ve balkonu olan büyük bir ev olarak tasvir ettiği binanın duvarlarına, İngiliz esirler yerleşmeden önce yataklar monte edilmişti.¹¹⁰ Bir yazışmaya göre esirlerin bir kısmı yurt binasına yerleştirilmişlerdi.¹¹¹ Odesa'da kalan *Tiger* vapuru tayfaları için ise okul olarak hizmet veren büyük bir hâne kullanılmıştı. Tek sıkıntı, öğrencilerin yataklarının askerler için biraz küçük olmasıydı. Subaylar ise başka bir hanede ikamet ediyorlardı.¹¹²

Alışveriş yapmak, yemek hazırlamak ve sonrasında bunları yemek ve içmek esirlerin başlıca meşguliyetini oluşturuyordu. Osmanlı esirlerinin yemek yapmak konusundaki yeteneklerinin altını çizen Rus gözlemci, sık sık koyun eti pişirdiklerini ifade etmektedir.¹¹³ Esirler kalan vakitlerini ise kağıt oynayarak, enstrüman çalarak, egzersiz yaparak ve kitap okuyarak geçiriyorlardı.¹¹⁴ Müslüman esirler ise namaz kılıyor ve Kur'an okuyorlardı.¹¹⁵

Bürokratik Hatalar ve Yolsuzluklar

Esirler sıklıkla yolsuzluk ve hırsızlıklarla karşı karşıya geliyorlar, Rusya'nın hantal bürokrasisi misafirlerine pek çok sürpriz hazırlayabiliyordu. Bu minvalde, Miralay Ali Nazım Bey ile Mısırlı Kolağası¹¹⁶ Ahmed Abdul uzun süre maruz kaldıkları bürokratik hataları düzeltmeye çalışmışlardı.

¹⁰⁸ Muravyoy, *Voına za Kavkazom*, cilt II, s. 229; Dodd, *a.g.e.*, s. 468.

¹⁰⁹ *Polojenie o plennih*, madde 55.

¹¹⁰ *The Prisoners of Voronezh*, s. 156.

¹¹¹ Moskova Jandarma Birliği'nden Graf Orlov'a, 16 [28] Kasım 1854, GARF, f. 109, 1. ekspediyon, d. 359 kısım 1, l. 3.

¹¹² Royer, *a.g.e.*, s. 30.

¹¹³ F. Zaytsov, "Nepriyatskie voennoplenne v gorodah Trubçevske i Koroçe", *Sbornik izvestiy otnosyaşçihya do nastoyaşçey voyny. Priloheniya*, cilt XXV, s. 23.

¹¹⁴ Bkz., *The Prisoners of Voronezh*.

¹¹⁵ Zaytsov, "Nepriyatskie voennoplenne v gorodah Trubçevske i Koroçe", s. 23.

¹¹⁶ Belgede kullar ağası olarak geçiyor. Kolağası yüzbaşı ve binbaşı arasında bir rütbedir.

Ahmed Abdul, Tula Valisi'ne 25 kapik aldığını ve bunun arkadaşlarına verileden az olduğunu bildiren bir mektup yollamıştı. Neyse ki aldığı harçlık 1854 Ağustos başlarında günlük 50 kapik olarak düzeltildi.¹¹⁷ Benzer eksik ödemeler İngiliz esirlerin de başına gelmekteydi. Newman, yola çıktıklarında kendilerine 10 kapik verildiğini, ancak haklarının aşında 20 kapik olduğunu sonradan yolda karşılaştıklarını Fransız esirlerden öğrendiklerini söylemektedir.¹¹⁸ Osmanlı esirlerine 9, Avrupalılara ise 20 kapik verilecek olması bürokratik bir kanışıklığa sebep olmuş olabilir. Ancak bunların en azından bir kısmı sehven değil gayet şuurlu bir şekilde yapılan yanlışlardı.

Esirlerin şehirlere paylaştırılmasında da yanlışlıklar olmuyor değildi. 23 Mart tarihinde Rus ordusu üç koldan Tuna'nın sağ tarafına geçtiğinde bir kol Tulça'ya çıkmış, Tulça'da Rumeli ordusu üçüncü alayı Miralay Ali Nazım Bey¹¹⁹ esir düşmüştü. Ali Nazım Bey, 7 Nisan tarihinde İsmail şehrinden Rusya'ya yollanmış, ancak Tula yerine yanlışlıkla Oryol'a teslim edilmişti.¹²⁰ Nisan ayı içerisinde Oryol'a ulaşan Ali Nazım Bey Haziran'ın sonunda hâlâ Tula'ya yollanmayı beklemekteydi.¹²¹ Osmanlı miralayını en azından iş anlaşılınca kadar bir Osmanlı erbaşı kadar harçlık almış ve onlara benzer bir muameleye tâbi tutulmuş olmalıdır. Bu bir taraftan Osmanlı askeri ile Rus jandarması arasındaki dil probleminin boyutuna işaret etmekte, diğer taraftan da basit bir bürokratik aksaklığın nasıl sürüncemede kaldığını göstermektedir. Muhtemelen bu tarz hatalara muhatap olan daha pek çok esir

¹¹⁷ Aynı mektupta Çar'ın oğlu Konstantin Nikolayeviç ile Mısır gezisinde tanıştığını ve diğer Mısırlı esirler gibi St. Petersburg'a gelmek ve onu ziyaret etmek istediğini de belirtir. Ancak bu isteğinin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilemiyoruz. General Katenin'den İçişleri Bakanı'na, RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 138.

¹¹⁸ *The Prisoners of Voronesh*, s. 122.

¹¹⁹ Ali Nazım Bey Tulça kumandanlığı yapmış, buradaki Rus casusların yakalanmasında ve sorgulanmasında rol oynamıştı. Tulça'daki birlikler Dobruca geneline bakıldığında en iyi müdafaalardan birini gerçekleştirmişti. Ancak çıkartma yapan Rus kuvvetlerine göre oldukça zayıf kalan buradaki savunma hattı kısa sürede Rusların eline düştü. Ali Nazım Bey Çatal Adası önündeki bataryada görevliydi ve burada esir düşmüştü. Kendisi Rusya Güney Ordusu tarafından alınan esirleri gösterir listedeki on subaydan biridir. Burada Anadolu'dan olduğu ifade edilirken şehir belirtilmemiştir. RGVİA, f. 9196, op. 4-257, d. 1, l. 10. Tulça'daki muharebeyi anlatan Rus kumandan Nikolay İvanoviç Uşakov, Ali Nazım Bey'in ismini yanlış olarak Ali-Kazım Bek olarak vermektedir. N. İ. Uşakov, "Zapiski oçevitstva o voyne Rossii protivu Turtsii i zapadnih derjav 1853-55", *Devyatnatsaty vek. İstoriçeskiy sbornik*, cilt II (Moskova, 1872), s. 71. Askerlikten yetişerek yükselmiştir. Savaşın sonra mirlivalığa terfi etmiş ve Mecidiye nişaniyle ödüllendirilmiştir. Mirliva olarak da emekli olmuştur. Mehmed Süreyya, Ali Nazım'ın Kırım Harbi sırasında Mirliva yani Paşa olduğunu ve Köstence'de yaralanıp öldüğünü söylemektedir ki bu bilgi tamamen yanlıştır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, hazırlayan Nuri Akbayan, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman, cilt I (İstanbul, 1996), s. 271.

¹²⁰ Oryol Askeri Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 6 [18] Nisan 1854, RGİA, f. 1286, op. 14, sv. 1, d. 1755, l. 89.

¹²¹ Savaş Bakanlığı İnspektor Departmanı'ndan İçişleri Bakanlığın'a, 12 [24] Haziran 1854, RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 122.

vardı. Bu hatalara bir örnek de Fransız bir teğmenin İngiliz zannedilerek Voronej'e yollanmasıydı.¹²²

Savaş Esirlerinin Çalıştırılması

1828-29 Harbi sırasında çıkarılan esirler tüzüğüne göre, asker kaçakları ile hasta ve yaşlılar haricindeki savaş esirleri, kale, kanal vb. işlerde çalıştırılabiliyordu.¹²³ 1854 tüzüğünün 41. maddesine göre de savaş esirleri devlet işlerinde kullanılabilir, çalışanlara er ödeneğinin 2/3'ü veriliyordu. Asker kaçaklarının çalışma zorunluluğu yoktu, fakat çalışmak istiyorlarsa sivil idarenin gözetiminde iş arayabiliyorlardı.¹²⁴ Diğer taraftan, daha önceki harplerden farklı olarak esirler kale ve tersanelerde değil belediye işlerinde istihdam edilmekteydi. Bu tarz işler görünüşte basit olmasına rağmen Osmanlı esirlerinin hiç de hoşuna gitmemişti.

Oryol'da bulunan Osmanlı esirlerinin sayısı artınca, şehir idaresi, kontrollerinin daha kolay olacağı düşüncesiyle esirlerin çalıştırılmalarını uygun görmüş ve Savaş Bakanlığının da izniyle Oryol şehrinin sokak ve kaldırımların temizlenmesi bu esirlere tevdi edilmişti.¹²⁵ Bu kararda esirlerden faydalanmaktan ziyade, gözetim ve asayiş hususunda bir kolaylık sağlanacağı düşüncesi etkili olmuştu. Lâkin esirleri çalıştırmak o kadar da kolay değildi. Osmanlı esirleri böyle bir işte istihdam edilmelerine karşı çıkmışlar, yazılı bir dilekçeyle askerlikten başka bir iş bilmediklerini ifade ederek gerekirse kalelerde çalışabileceklerini, ama halkın önünde temizlik işlerinde çalışmak istemediklerini bildirmişlerdi.¹²⁶ Osmanlı esirlerinin verilen bu işi askerlik şerefine uygun bulmadıkları açıktır. Bununla birlikte, kendilerine düşmanca hisler besleyen ya da beslediğini düşündükleri yerel halkın içerisinde uzun süre kalmaktan çekinmiş de olabilirler. Esirlerin çalıştırılması için yapılan telkin ve ısrarlar sonuç vermeyince mesele Rus Çarı'na ulaştı. Rus Çarı esirlerin çevre şehirlere paylaştırılmasını, tutuklu birlikleri oluşturularak askerî taburların gözetimine verilmelerini, tüzüğe göre bir işte istihdam edilmelerini ve kendilerine verilen görevi yerine getir-

¹²² *The Prisoners of Voronezh*, s. 192.

¹²³ PSZ, 2. seri, cilt IV (1829), s. 481.

¹²⁴ Milovidov, tüzüğün bu maddesinin kullanılmadığını ve esirlerin çalıştırılmadıklarını ifade etmektedir ki bu tamamen yanlıştır. Milovidov, "Inostrannie voennoplenne i rossiyskoe obşçestvo v godu Krımskoy voyny", s. 150.

¹²⁵ Oryol Jandarma Kumandanı'ndan Gizli Polis ve Jandarma Komutanı Graf Orlov'a, 16 [28] Temmuz 1854, GARF 109 1. ekspediyon, d. 359 1. kısım, l. 9-22; Oryol Sivil Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 16 (28) Temmuz 1854, RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 133-136.

¹²⁶ Oryol Sivil Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 16 [28] Temmuz 1854, RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 133.

mezlerse buna zorlanmalarını istedi.¹²⁷ Neticede, Osmanlı esirlerinin çalışmaya gönüllü yanaşmadıkları takdirde zorla çalıştırıldıkları anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Smolensk'teki Osmanlı esirleri de basit belediye işlerinde istihdâm edilmişlerdi. Ancak çoğunluğunu başıbozuk Kürtlerin oluşturduğu buradaki esir tâifesi yaptıkları işten şikâyet etmemişti.¹²⁸ Osmanlı askerlerine bu tarz angarya işler verilirken Osmanlılardan daha fazla para alan Avrupalı askerler böyle bir muameleye tâbi tutulmadı. Çalışmak mecburiyetinde olmasalar da İngiliz askerler ticarî zekâlarını esarete de göstermişlerdi. Voronej'deki İngiliz denizci esirler nehir üzerinde taşımacılık yapmışlar ve bu işten oldukça iyi para kazanmışlardı.¹²⁹ Diğer şehirlerdeki esirlerin çalıştırılıp çalıştırılmadığı tespit edilemedi, ancak gönüllü ya da gönülsüz başka Osmanlı askerlerinin de çalıştırılmış olması muhtemeldir.

Savaş sırasında Rus ordusuna katılan Osmanlı, İngiliz ya da Fransız esirine kaynaklarda rastlanmadı. Anlaşılan, Rusya Devleti'nin savaş tutsaklarını ordusunda istihdâm etmek gibi bir politikası yoktu. Hâlbuki Rus ordusundan esir düşen pek çok Leh ve Yahudi, müttefik ordularda savaş sırasında muharip olarak görev almışlardı.¹³⁰

Savaş Esirlerine Tannan Haklar

Öncelikle esirlerin mülkiyet hakları vardı. Tüzüğe göre esirlerin mal ve özel eşyaları toplanıyor ama bu mallara el konulmuyordu. Esirlerin esaret öncesinde sahip oldukları ve esaret sırasında edindikleri eşya eyalet hazinesinde tutuluyor ve esirler memleketlerine dönerlerken teslim ediliyordu. Esaret sırasında ihtiyaç duyduklarını bildirdiklerinde, uygun görülürse ihtiyaçları nispetinde şahsî para ve eşyaları kendilerine verilebiliyordu.¹³¹ Ancak, Rus yetkililerin bu eşyaları her zaman koruyabildiğini iddia etmek de güçtür. Meselâ, İngiliz *Tiger* vapurundaki özel eşyaların pek çoğu yağmalanmış, bir İngiliz subayın eşyası esir alınmasıyla birlikte çalınmıştı. Daha sonra İngiliz subaya eşyası iade edilmiş ve hırsızlık yaptığı tespit edilen Rus asker cezalandırılmıştı.¹³² Ancak bu münferit bir hadise değildi, maaş düzenli şekilde ödenmeyen Rus askerleri hırsızlığa sıklıkla başvuruyorlardı.¹³³

¹²⁷ Savaş Bakanı'ndan İçişleri Bakanı'na, 26 Temmuz [7 Ağustos] 1854, RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 133.

¹²⁸ K. Mikeşin, "Kurdi v Smolenskoj gubernii", *Sbornik izvestij otnosyaşçihya do nastoyaşçey voyn. Priloženija*, cilt XXV, ss. 29-30.

¹²⁹ *The Prisoners of Voronezh*, s. 181.

¹³⁰ Milovidov, "Russkie voennoplennie v godi Krmskoj voyni", s. 31.

¹³¹ *Položenie o plenih*, madde 5 ve 46.

¹³² "A Peep behind the Scenes", s. 189.

¹³³ Mrs Henry [Frances Isabella] Duberly, *Journal Kept during the Russian War* (London, 1855), s. 305.

Esirler tüzüğüne göre, hasta ve yaralı esirler, Rus askerlerinin sahip olduğu sağlık hizmetlerinden faydalanmaktaydı. İngiliz esirler hastanelerdeki muameleden memnuniyetlerini ifade etmekteydi.¹³⁴ Bu yüzden, her ne kadar kaç esirin hastaneden iyileşerek çıktığı bilinmese de, en azından tedavilerinde iyi niyetli muamelenin söz konusu olduğunu düşünülebilir.

Esirler, toplum düzenini bozmadıkları müddetçe inançlarına göre ibadet etmekte özgürdüler.¹³⁵ Elbette, bu yuvarlak ibare Rusya Devleti'nin ibadetlerini yerine getirmelerinde esirlere yardımcı olduğu anlamına gelmiyor. Müslüman esirler için Osmanlı veya Rusya Hükümeti tarafından din görevlisi temin edildiğine dair bir iz mevcut değildir. Diğer taraftan, ölen Osmanlı esirlerinin İslamî şekillerde gömülmelerine izin verildiği bilinmektedir.¹³⁶

Savaş esirlerinin kendi aralarında mektuplaşmalarına bölge valisinin kontrolünden geçtiği müddetçe izin veriliyordu.¹³⁷ Esirler zaman zaman memleketlerine de mektup yolluyorlardı. Ailesi ve yakınlarıyla mektuplaşmak esirlerin başlıca isteklerinden biriydi. Royer, siyasi konulara değinmemek şartıyla rahatça mektup yazabildiğinden bahsetmektedir.¹³⁸ Bu mektuplar elbette önce Rusçaya çevriliyor ve okunuyordu. İngiliz subay Kelly yolladığı mektupların eşine geç ulaştığından şikâyetçiydi. Netice itibariyle pek çoğu sahibine ulaşan Kelly'nin mektupları savaştan sonra kitaplaşacaktır.

İstanbul'a yollanan mektuplar önce Tuna Cephesi'ndeki Rus karargâhına ulaştırılmaktadır. *Pervaz-ı Bahri* subayları Sivastopol'e getirildiklerinde aile ve akrabalarına hemen mektup yollamak istemişlerdi. Bu esirlerin Mısır filosu kumandanına yazdıkları bir rapor ile ailelerine gönderdikleri 13 adet mektup 1 Aralık [19 Kasım] 1853 tarihinde Osmanlı tarafına verilmek üzere Sivastopol Deniz Üssü'nden General Gorçakov'a iletilmişti. Mektuplar Bükreş'teki Rus karargâhından İstanbul'a gelecek olan İngiliz konsolosu Robert Gilmour Colquhoun'a (1803-1870) 13 Aralık'ta teslim edilmişti.¹³⁹ O da birkaç gün içinde mektupları Silistre Valisi Said Paşa'ya vermişti.¹⁴⁰ Anlaşıldığı üzere, mektuplar pek çok aşamadan ve elden geçtikten

¹³⁴ *A.g.e.*

¹³⁵ *Polojenie o plennh*, madde 45.

¹³⁶ Poznahirev, "Evolyuetsiya polojeniya Turetskih voennoplennh v Rossii v kontse XVII – naçale XX v.", <http://scientific-notes.ru/pdf/021-015.pdf>.

¹³⁷ PSZ, 28522b (3 Eylül 1854).

¹³⁸ Royer, *a.g.e.*, s. 30.

¹³⁹ RGVIA f. 846, op. 16, d. 5429, l. 248; BOA A.MKT.NZD 109-107, 25 Rebiülahir 1270 [25 Ocak 1854]; BOA A.MKT.UM 151-9, 24 Rebiülahir 1270 [24 Ocak 1854]

¹⁴⁰ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, Ankara, Kırım Harbi Koleksiyonu, k. 4, d. 12, f. 19/2.

sonra sahiplerine ulaşmıştı. Osman Paşa'nın oğlu Ahmed Bey'e yazdığı mektup Odesa'daki Prusya konsolosunun aracılığı ile İstanbul'a ulaşmıştı.¹⁴¹ Tula'dan ailesine mektup yollamak isteyen Osmanlı subayı Molla Gafis [Hafız] Mansuroğlu'nun mektubu tercümesiyle birlikte İçişleri Bakanlığının onayı sonrasında Memleketeyn'deki Rus ordusuna yollanacaktı.¹⁴² Mısırlı subayların esaret hayatlarını kısaca naklettikleri başka bir mektuptan ise son bölümde bahsedilecektir.¹⁴³ Kısacası, savaşın olağanüstü şartlarına rağmen esirlerin mektupları bir şekilde sahibine ulaşmaktaydı.

Esaretten Dönüş

Esaret, savaş sırasındaki ya da sonrasındaki esir değişim anlaşmalarıyla nihayet buluyordu. Ancak istisnai bir durum olarak, esirlerin savaşa girmemeyi taahhüt eden bir centilmenlik anlaşmasıyla serbest bırakıldığı da olmuştu. Vatanlarına ilk dönen esirler Ruslar tarafından böyle bir anlaşmayla serbest bırakılan *Pervaz-ı Bahri*'nin Müslüman subayları ile *Pervaz-ı Bahri* ve *Medar-ı Ticaret*'in gayrimüslim mürettebatı idi.¹⁴⁴ Ashında, bu şekilde serbest bırakılmak bile Rusya'daki bürokratik hantallıktan ve Rusya coğrafyasının genişliğinden dolayı vakit alabiliyordu. Ocak 1854'ün sonlarında *Medar-ı Ticaret* vapuru mürettebatının vatanlarına dönmelerine izin verilmişti; fakat esaretleri ancak sürgün edildikleri yere ulaştıktan sonra sona erecekti.¹⁴⁵ Kursk Askerî Valisi, *Medar-ı Ticaret* vapurunda ele geçirilen ve 12 Şubat'ta Kursk'a ulaşan İngiliz tebaası Alexander Cleland ve Archibald Morrison'un Moskova'ya gönderileceğini, akabinde İngiliz konsolosunun da yardımıyla Varşova'ya, oradan Viyana'ya ve Viyana üzerinden de ailelerinin bulunduğu İstanbul'a ulaştırılacaklarını belirtmektedir.¹⁴⁶ *Medar-ı Ticaret*'in İngiliz personeli gibi, *Pervaz-ı Bahri*'nin başmühendisi Michael Bell'in de Rus hizmetinde çalışmak istemezse serbest bırakılarak vatanına yollanacağı bildirilmişti.¹⁴⁷ Bell ve aynı gemide birlikte

¹⁴¹ BOA HR.MKT 109-91, 4 Şevval 1271 [20 Haziran 1855].

¹⁴² Tula Askerî Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 22 Şubat [6 Mart] 1854, RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 71.

¹⁴³ "Mısır vapuru Pervaz-ı Bahri'nin esir subayları ve doktorunun mektupları", RGİA, f. 970, op. 1, d. 991, l. 1-5.

¹⁴⁴ *Pervaz-ı Bahri* subaylarından General Aleksandr Andreyeviç Katenin'e, RGİA, f. 970, op. 1, d. 991, l. 5.

¹⁴⁵ Dolgorukov'dan İçişleri Bakanı'na, 16 Ocak 1854 [28 Ocak 1854], RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 42.

¹⁴⁶ Belgede Archibald Marison ve Alexander Klilen olarak yazılmışlardır. Kursk Askerî Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 2 [14] Şubat 1854, RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 65; *Correspondence Respecting the Privileges of Latin and Greek Churches in Turkey*, bölüm 7 (Londra, 1854), s. 929.

¹⁴⁷ Oryol Askerî Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 1 [13] Şubat 1853, RGİA, f. 1286, op. 14, d. 1755, l. 58.

görev yaptığı Anderson ve Baker adlarındaki İngiliz mühendisler birkaç ay içinde salıverilmişlerdi.¹⁴⁸

İlk önemli esir değişimi 1854 yılında, *Tiger* vapuru mürettebatıyla, İngilizlerin ele geçirdiği Balaklava Yunan taburu arasında olmuştu.¹⁴⁹ Ancak mübadelenin sistematik hale gelmesi 1855 baharında müttefikler ile Rusya ordusu arasındaki anlaşmanın sonuçlanmasıyla gerçekleşmişti. Bu anlaşma metni Mayıs ayının sonlarında Novorossiya ve Besarabya Genel Valisi Graf Aleksandr Gregoryeviç Strogonov'a ulaştı. Buna göre, esir değişimi için Karadeniz'de Odesa ve Baltuk'ta Libava (Liepāja) limanları belirlendi.¹⁵⁰ Esir değişimine tâbi tutulanlar sağlık durumları elverdiği müddetçe savaştaki yerlerini alıyorlardı. Bu yüzden teknik eleman ihtiyacından dolayı ordular mühendis ve topçu sınıflarındaki esirlere öncelik veriyorlardı.¹⁵¹ Ancak savaşın gidişatını etkileyecek sayıda esir mevcut değildi. Dolayısıyla, Kırım Harbi'nde esir mübadelesi genel itibariyle savaştaki gücü muhafaza etmekten ziyade, insanî amaçlarla yerine getirilmekteydi. Aynı zamanda, esir tutmak masraflıydı ve kolluk kuvveti gerektirmekteydi. Bu ve benzeri sebeplerle, daha savaş devam ederken esir değişimi hususunda tarafların istekli olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti de esir mübadelesinin ne şekilde olacağını Kasım 1854'te tartışmaya başlamıştı, ancak bir yıl sonra hâlâ esirler hususundaki mukavele neticelenmemişti.¹⁵² Nihayet, esir mübadelesi anlaşmaları Avusturya Devleti'nin aracılığı ile yapıldı. Buna göre, bir general otuz nefere, mülazım (teğmen) ve gemi kaptanı rütbesindeki bir subay on beş nefere mukabil tutuldu. Mübadeleye asker kaçakları ya da diğer devlet sınırlarına kaçmış olan halk dâhil edilmemekteydi. Bunların vatanına ihanetle suçlanmaları söz konusu olduğu için sadece harben esir olarak tutulanlar değişime tâbiydi.¹⁵³ Paris Antlaşması'na da esir değişimi ile ilgili "Harbde esir olanların cümlesi derhal yekdiğere iade olunacaktır." şeklinde bir madde konuldu.¹⁵⁴

¹⁴⁸ İngiliz mühendislerin durumu hakkındaki haberler Avrupa gazetelerinde de sığağı sığağına yer bulmuştu.

¹⁴⁹ [William Burckhardt Barker], *a.g.e.*, s. 163; Royer, *a.g.e.*, ss. 57-58; Milovidov, "Russkie voennoplennie v godi Krimskoy voyni", s. 29.

¹⁵⁰ Knyaz Aleksandr V. Meşçerskiy, "Zapiska o razmene v gorode Odesse plennih voyni 1854-56 godov", *Russkiy arhiv* (St. Petersburg, 1899), s. 441.

¹⁵¹ Duberly, *a.g.e.*, s. 301.

¹⁵² BOA A.MKT.NZD 121-72, 29 Safer 1271 [20 Kasım 1854]; 19 Nisan 1855 tarihinde Kont Nesselrode'den Prens Gorçakov'a yollanan tahriratın tercümesi. İ.H.R., 125-6292, 26 Safer 1272 [7 Kasım 1855].

¹⁵³ BOA A.AMD 62-44, 1271 [1854-1855].

¹⁵⁴ Paris Barış Antlaşması madde 6 için bkz., *Osmanlı Belgelerinde Kırım Harbi* (Ankara, 2006), s. 71.

Ayrıca harpte düşmana yardım edenlerin de affedileceği belirtilmişti. Bu karar özellikle Kırım Tatarlarını muhtemel bir Rus baskısından korumak için alınmıştı.¹⁵⁵

Fransa'nın elinde olan Rus esir sayısı Rusların elindeki Fransızlardan fazla olduğu için bazı Osmanlı subayları Fransızların elindeki Ruslara mukabil vatanlarına geri dönmüşlerdi. Osman Paşa Fransızların Bomarsund'da esir aldıkları Rus General Yakov Andreyeviç Bodisko ile mübadele edilmişti.¹⁵⁶ Osman Paşa ile birlikte Miralay Ali Bey ve 35 nizam ve bahriye subayı Ekim 1855 tarihinde İstanbul'a gelmişlerdi.¹⁵⁷ Esirler Odesa üzerinden İstanbul'a geliyorlar, buradan da memleketlerine yollanıyorlardı.¹⁵⁸ Ancak, Rusya'nın iç bölgelerinde bulunan Osmanlı esirlerinin değişim için Odesa'ya getirilmeleri oldukça zaman almaktaydı. Barış anlaşmasından sonra ise sayı itibarıyla müttefiklerden daha fazla esir veren Osmanlılar için mübadele biraz daha uzun sürmüştü.¹⁵⁹

Esaretten dönen askerlere, Osmanlı Hükümeti tarafından birikmiş maaşları ve ihtiyaçları varsa yol harçlıkları veriliyordu. Buradaki mesele asker kaçağı olmadıklarının bir şekilde açıklığa kavuşmasıydı. Bu meyânda, Kars Kalesi esirlerinden 100 kadarına 250'şer kuruş yol harçlığı verildi.¹⁶⁰ Yine İbisanlı Ahmed ve Hüseyin isimli erlere ve arabacı Kırkor'a 500'er kuruş verildi.¹⁶¹ *Medar-ı Ticaret* vapurunda esir düşen Davud'a da 200 kuruş yol harçlığı verilmişti.¹⁶² Esaret sırasında ailelerinin ihtiyaç duyması durumunda maaşlarının bir kısmının ailelere verildiği de oluyordu. Yukarıda bahsi geçen Kasımpaşalı Halil Efendi Rusya'da esir iken maaşının

¹⁵⁵ "... kendi tebaalarından olup da düşmana müsaid suretle muharebe-i hazıra vukuatından hissedar olmuşları cümleten afv-ı umumî ile afv ederler. Şurası dahi mahsusen mukarrerdir ki düvel-i muharebe tebaasından olup da muharebe esnasında diğer bir muharip tarafın hizmetinde bulunmağa devam etmiş olanlar dahi afv-ı umumî-i mezkûrun şümûlü olacaktır." Paris Barış Antlaşması, madde 5, *a.g.e.*

¹⁵⁶ 19 Nisan 1855 tarihinde Kont Nesselrode'den Prens Gorçakov'a yollanan mektubun tercümesi. BOA İ.HR 125-6292, 26 Safer 1272 [7 Kasım 1855].

¹⁵⁷ BOA HR.MKT 124-78, 12 Safer 1272 [24 Ekim 1855]; BOA A.DVN 109-40, 29 Safer 1272 [10 Kasım 1855]. Osman Paşa, 28'i *Avnillah*, 100'ü *Nesim-i Zâfer*, 22'si ise *Fazlullah* firkateynlerinin ve 6'sı *Nem-i Efşan* korvetinin mürettebatı olan ve Sinop Muharebesi'nde esir düşen 156 Osmanlı denizcisinin Tersane-i Âmire'deki Rus esirleriyle değiştirilmesini isteyecekti. Badem, *a.g.e.*, s. 123, dipnot 61.

¹⁵⁸ Osmanlı Rus esir değişimi için 1856 yılı tarihli Odesa'daki bir kayıta 8.030 Osmanlı esirinin ismi mevcuttur. Sinop muharebesi esirleri Osman Paşa, Hasan Bey, Ali Mahir Bey, Ethem Bey ve Kars esirleri Abdülkerim Paşa, Abdurrahman Paşa ve Hafız Paşa da imza ve mühürleriyle bu kayıta gözükmektedir. Buradaki isimlerin yaklaşık 7.900'u Kars esiridir. "Kontrolnaya kniga razmena russkih i turetskih voenno-plennih, 13 Aralık 1856, Odessa", RGVIA, f. 481, op. 1, d. 695'dan aktaran Badem, *a.g.e.*, s. 123, dipnot 62. Anlaşılan teslim olan ve dolayısıyla mübadeleye tâbi tutulmayanlar ile esaret sırasında şehit olanlar bu listede mevcut değildir. Ayrıca, esir mübadelesi haricinde izin verilerek yollananlar da bu kayda dâhil olmayabilir.

¹⁵⁹ Milovidov, "Russkie voennoplenne v godi Krımskoy voynı", s. 29.

¹⁶⁰ BOA A.AMD 68-52, 1272 [1855-1856].

¹⁶¹ BOA A.AMD 69-80, 1272 [1855-1856].

¹⁶² BOA A.MKT.NZD 180-28, 22 Receb 1272 [29 Mart 1856].

yarısı ailesinin isteği üzerine anne babasına verilmişti.¹⁶³ Diğer esirler ve aileleri için de benzer yardımlar yapılmış olmalıdır.

Geri Dönmeyenler

Savaş sonrasında Rusya İçişleri Bakanlığı eyaletlere mektup yollayarak savaş esiri bulunup bulunmadığını sordu.¹⁶⁴ Bunun sebebi bütün savaş esirlerinin henüz memleketlerine dönmemiş olmasıydı. Yaralı ve hasta olanlar olduğu gibi hayatlarını kaybedenler ve dönmek istemeyenler de vardı. Selim, Ali, Said ve Şerif Osmanlı topraklarına dönerken Podolya eyaletinde hastanede hayatlarını kaybetmişlerdi.¹⁶⁵ Bunlar esarete hayatını kaybeden yüzlerce Osmanlı askerinden sadece birkaçıydı.

Odesa'da esir değişiminden sorumlu Knyaz Meşçerskiy bir raporunda Rusya'da kalmak isteyen 44 esirin bilgilerini iletmışti.¹⁶⁶ Bu esirlere neden vatanlarına dönmek istemedikleri soruluyordu. Esirler cevap olarak ya Hıristiyan olmak istediklerini ya da döndüklerinde cezalandırılmaktan korktuklarını belirtmişlerdi. Bu listedeki esirlerin bir kısmı müttefik ordularda savaşan lejyonerlerdi. Bunlar herhalde bir kez de şanslarını Rusya'da denemek istiyorlardı. Bir kısmı ise Osmanlı Kazak Alayı'ndan kaçan muhtelif milletlerden gayrimüslimlerdi. Muhtemelen cezalandırılmaktan korktukları için kalmak istiyorlardı.

Osmanlı askerlerinin Rusya tâbiyetine geçmeleri için din değiştirmeleri gerekiyordu. Din değiştirerek Rusya'da kalanlar büyük ihtimalle ya asker kaçağıydı ya da yeniden askere alınmak istemiyorlardı. Bu sebepler haricinde askerlerin Rusya'dan neden ayrılmak istemediklerini açıklamak oldukça zor. Kars'ta ele geçirilen Anadolu Dragon Alayı çavuşu Halil oğlu Mehmet, Sinop Muharebesi'nde daha on üç yaşında esir düşen Abdullah oğlu Bilal, Mısır vapuru *Pervaz-ı Bahri* mürettebatından Ali Atoiy ve nerede esir düştüğünü bilmediğimiz Ahmed oğlu Ali (Nikolay Gavrimov ismiyle) ve Tepturov (?) oğlu Valim (Vasiliy Konstantinov ismiyle) Ortodoks olarak Rusya'da kalan bazı Osmanlı askerleriydi.¹⁶⁷

Savaş sonrası Rusya'da kalacak esirlerin durumu belli kurallara bağlanmıştı. Buna göre, yabancı kuvvetlerin bütün kaçakları ve Ortodoks olan Osmanlı esirleri yemin ederek Rus vatandaşlığına geçmek sûretiyle Rusya'da kalabiliyorlardı. Rusya'da bir sene serbest dolaşım hakkına sahip olacak bu esir ve kaçaklar bir sene

¹⁶³ BOA İ.MVL 308-12809, 3 Şevval 1270 [29 Haziran 1854].

¹⁶⁴ RGİA, f. 1286, op. 17, d. 244, l. 12-13.

¹⁶⁵ Podolya Eyaleti Valisi'nden İçişleri Bakanı'na, 7 [19] Temmuz 1857, RGİA, f. 1286, op. 17, d. 244, l. 76.

¹⁶⁶ Novorossiya ve Besarabya Valisi'nden 2. Ordu Kumandanı'na, 22 Haziran [4 Temmuz] 1856, RGVİA, f. 9198, op. 3-262, d. 10, l. 1-6.

¹⁶⁷ RGİA, f. 1286, op. 17, d. 244, l. 38ob., 80 ve 101.

içerisinde ne işle iştigal edeceklerine ve hangi şehre yerleşeceklerine karar vermeliydiler. Bu sırada kendilerine bir yıl geçerli geçici pasaport veriliyordu. Bir yıl içerisinde kalacakları yer ve çalışacakları işi tayin edemedikleri durumda haklı bir bahaneleri olup olmadığına bakılıyordu. Eğer başarısızlıkları kendilerinden bağımsız sebeplerden kaynaklanıyorsa pasaportları uzatılıyordu.¹⁶⁸

Rus vatandaşlığına geçenler vergi ödemedikleri gibi 10 sene askerlik kurasından da muafıydılar. Aynı zamanda arzuhal harcı ödemeleri de gerekmiyordu. Bu uygulama ile herhalde sıkıntılarını devlet görevlilerine daha rahat ve hızlı bir şekilde iletmeleri amaçlanmıştı. Çalışacakları meslek en başta zanaatkarlıktı, ancak diğer meslekleri icrâ etmelerinin önünde de bir engel yoktu. Kabul edildikleri müddetçe devlet çiftçisi olabiliyorlar, isterlerse orduda er olarak da görev alabiliyorlardı. Kendilerine kalacak yer de tahsis ediliyordu.¹⁶⁹ Bunlarla beraber Rusya'da kalan savaş esirleri için mühim bir maddî desteğin olmadığı anlaşılmaktadır. Ne muteber bir iş imkânından ne de herhangi bir toprak ya da maaş garantisinden bahsedilmektedir. Açıkçası Rusya Devleti savaş esirlerini vatandaşlığına almak konusunda olumsuz bir tavır almamıştır; fakat teşvik ettiğini de söylemek zordur. Sadece mühendislerin ve belki buna benzer teknik sınıflardan esirlerin Rusya'da kalması konusunda Rus otoritelerinin daha istekli oldukları söylenebilir.¹⁷⁰

ESARETTE SOSYAL HAYAT VE OSMANLI ESİRİNİN İÇİNDE BULUNDUĞU TOPLUMLA MÜNASEBETİ

Rus Toplumunu İçerisinde Savaş Esirleri

Osmanlı-Rus harplerinde esir Osmanlı askerlerine giyecek ve yiyecek verenler, kendilerine sempati gösterenler ve onları evlerine davet edenler olduğu gibi, esirleri alaya alanlar, dolandıranlar, dövenler ve hatta öldürenler de vardı. Osmanlı askerleri salgın hastalıkların ya da şehirlerde çıkan yangınların başlıca müsebbipleri olarak görülebiliyorlardı. Bundan dolayı, yabancı oldukları toplumun içerisinde, özellikle de sıradan halk arasında, her zaman güvende yaşadıkları söylenemez. Esirlerin, özellikle de esir subayların, Rus yerel eşraf ve yönetici elit kesim ile arası çok daha

¹⁶⁸ RGIA, f. 1286, op. 17, d. 244, l. 65, madde 10.

¹⁶⁹ "Geçen savaş sonrasında yabancı orduların asker kaçaklarından burada kalanlara uygulanacak Majestelerince onaylanan kurallar", RGIA, f. 1286, op. 17, d. 244, l. 65, madde 4. Başlıkta sadece asker kaçakları denmesine rağmen kurallar bütün savaş esirlerini kapsamaktadır.

¹⁷⁰ *Pervaz-ı Bahri* ve *Medar-ı Ticaret*'in makinistlerine istedikleri halde Rusya'da kalıp çalışabilecekleri söylenmişti. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı ve Kırım esirleri özellikle silah sanayinde değerlendirilmek üzere Tula şehrine gönderilirlerdi. Fakat sanat ehli olanlar elbette çok değildi. Bu yüzden tutsaklar genelde ağır işlerde ya da tarımda kullanılmaktaydı. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti Rus ordusundan alınan Müslüman esirlerin kalmasına izin veriyor, hatta bu konuda onları teşvik ediyordu.

iyi idi. Dolayısıyla esirlerin Rus halkı ile ilişkisi müspet ve menfi taraflarıyla beraber değerlendirilmelidir.

Fransızların Kırım'daki yol yapım çalışmalarında görev alan ve çalışma sırasında yolunu kaybederek Rus Kazakları tarafından yakalanan bir Osmanlı askerinin hikâyesi, Osmanlı esirlerinin Ruslarca algılanışını anlamak için güzel bir örnek teşkil etmektedir:

- Hey Türk, sen de mi savaşmaya geldin, gördün mü kiminle savaştığını? İstedığın savaş buldun mu?
- Neden dalga geçiyorsun? Sanki isteyerek mi geldi? Onun da komutanları var.
- Onu biliyoruz.
- Neyi biliyorsun? Arkadaşlar baksanıza neredeyse çıplak, yalınayak...
- ... Vaftiz edilmemiş de olsa insan sonuçta...¹⁷¹

Kendileri de pek çok şeye muhtaç Rus askerleri daha sonra beraberce Osmanlı askerini giydirirler; hatta tütün içebilmesi için çubuk dahi temin ederler.¹⁷² Açıkçası kızgınlık ve öfke pek de derine işlememiş; her ne kadar kendilerini bir Müslüman ile eşit görmeseler de, acıma duygusu ve anlayış öfkenin önüne geçebilmişti.

Rusların tavırları İngiliz subayların anılarına oldukça olumlu yansımıştır. Odesa'daki bir İngiliz esir "Rusya'da herkesten sadece nezaket gördük" diyordu.¹⁷³ "Şimdiye kadar tecrübe ettiğimiz nezaket medenî düşmanlarımız tarafından gereksiz şiddet ya da sert muamele olmayacağı konusunda bizi temin ediyordu" diyen Royer, hatıratında Rusların her türlü muamelesinden memnun kaldığını yazmaktadır. Özellikle Rus III. Ordu Kumandanı Baron Osten-Sacken ve eşi ile Odesa Valisi Annenkov başta olmak üzere bütün devlet görevlilerinden ilgi görmüştü.¹⁷⁴ Albay Lake "Eski düşmanlarımız Ruslar cömert ve misafirperver insanlar" demektedir.¹⁷⁵ General Williams ise İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'a yazdığı mektupta şunları ifade ediyordu: "Size General Mouravieff'in bana ve yanımdakilere karşı nezaketinden bahsetmiştim. [Onun] aç Kars garnizonuna karşı insanıyeti ve müşfik ilgisi medenî dünyanın saygısını kazanacak ve yüzyıldan fazladır süregelen Rusya ile Türkiye arasındaki düşmanlığı özellikle ikincisi tarafında tamamen ortadan kaldırmaya dahi azaltacaktır."¹⁷⁶

¹⁷¹ S. Turbin, "Plenny Turok", *Voenny sbornik*, no. 4 (Nisan), 1864 (St Petersburg), s. 393.

¹⁷² *A.g.e.*

¹⁷³ [William Burekhardt Barker], *a.g.e.*, s. 38.

¹⁷⁴ Royer, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁷⁵ Lake, *a.g.e.*, s. X.

¹⁷⁶ Dodd, *a.g.e.*, s. 468

Bu olumlu ifadeler İngiliz resmi yazışmalarına da yansımaktadır. Bu yazışmalara göre Temmuz 1855'te esir değişimi ile ordusuna dönen Yüzbaşı Montagu, Rusların gösterdiği misafirperverlikten gayet memnun olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷ Rusya merkezinden çok uzak Pasifik kıyısındaki Petropavlovsk'ta esir bulunan iki İngiliz askere de iyi muamelede bulunulduğu Amerikalılardan öğrenilmiştir.¹⁷⁸

Bazı esir subayların hayatı yeknesaklığın oldukça ötesindeydi. Albay Lake'in ifadesi gayet açık: "Penza'daki hatıralarım güzel partilerin, nazik ilgilerin ve bunun gibi hoş hatıraların tekrarıdır. Bu hatıralarla, bir esirin sefil olduğunu veya bir İngiliz'in hiçbir şekilde yabancı bir toplumun meziyetlerine hayran olmaması veya bunu aşıkâr etmemesi gerektiğini düşünmesi beklenen normal bir insan zihnini korkarım ki şoka uğratabilirim."¹⁷⁹ Lake'in cümleleri ilk bakışta abartılı gibi görünebilir. Ancak Odesa'daki esirlerin sıklıkla verilen partilerde sabah üçe kadar şampanya patlatarak Odesa'nın güzelleri ile dans ettikleri, bazen Rus subaylarla içkiyi fazla kaçırıp, Odesa sokaklarında eğlenmeye devam ettikleri göz önüne getirildiğinde, bazıları için esaretin pek de korkutucu ya da sıkıcı olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

Aynı şekilde Osmanlı esirleri de gördükleri muameleden memnundular. St. Petersburg'a giden Teğmen Royer, Tula'dan geçerken kendisini dört Türk subayı ziyaret etmişti. Royer'in ifadesine göre, içlerinden bir tanesi bozuk bir İngilizce ile konuşan subaylar Trabzon İstanbul arasında seyreden bir vapurda esir olmuşlardı. Bahse konu olan esirler *Pervaz-ı Bahri*'nin yaralı ele geçerek sonradan iyileşen subayları olmalıdır. Royer, serbest bırakılacağı kendisine bildirildiğinde bu esirlerden birinin gözyaşlarına boğulduğunu ifade etmektedir: "Yaklaşık üç aydır buradaydılar ve düşmanlarının elinde tecrübe ettikleri dostça muameleden bahsederken hiçbirisi ülkesine dönme isteği göstermiyordu."¹⁸¹ Kars Kalesi kumandanı yaşlı Vâsıf Paşa'ya her ne kadar esaret ağır da gelse, Rus balesi bir nebze olsun bu yükü hafifletmişti: "Müşir [Vâsıf Paşa Tiflis'e] ulaştıktan sonra bir akşam bize eşlik etti. Ahşlagelmiş hüznü, Madam Petrova'nın hiçbirimizin anlamadığı bir dildeki teveccüh uyandıran oyunculuğunu ve Matmazel Senkovskiy, Gregoryova ve İvanovna'nın uçuşan ayaklarını hayranlıkla izlerken bir süreliğine kaybolmuştu."¹⁸²

¹⁷⁷ "James Simpson'dan Lord Panmure'a, 4 Ağustos 1855, Sivastopol", *London Gazette*, 16 Ağustos 1855, no. 21763, s. 3113.

¹⁷⁸ "Tuğamiral H. W. Bruce'dan Amiralliğe, 15 Haziran 1855, Petropavlovsk", *London Gazette*, 11 Eylül 1855, no. 21780, s. 3403.

¹⁷⁹ Lake, *a.g.e.*, s. 317

¹⁸⁰ [William Burckhardt Barker], *a.g.e.*, ss. 57-58.

¹⁸¹ Royer, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁸² Lake, *a.g.e.*, s. 257

Tutsak er ve erbaşların Rus köylüsü ve askeri ile ilişkisi her zaman iyi değildi. 1854 yılının Aralık ayında Smolensk şehrinde yeni askere alınanlar, Osmanlı askerlerinin yaşadığı evin önünden geçerken alay eden hareketler yapmışlardı. Buna kızan Osmanlı esirleri sopalarla bunları takip etmiş, hatta kızgın esirlerden birisi bir Rus erine balta ile saldırmıştı.¹⁸³ Başka bir kaynak ise çok daha vahim bir hadiseden bahsetmektedir. İki yüz Osmanlı askerinin linç edildiği şeklindeki haber eğer doğru ise çok büyük bir trajedinin ayrıntılarından hâlâ haberdar değiliz.¹⁸⁴

Avrupalı Askerler Gözünde Osmanlı Esirleri

İlk elden gözlemler ve yorumlar, bir tarihi vakamın sonraki nesiller tarafından, doğru veya yanlış bir şekilde, yeniden oluşturulmasında etkilidir. Balaklava Muharebesi'ndeki Osmanlı askerlerinin (aslında Tunus'tan gelen yardımcı birlikler) günah keçisi haline gelmesi ve sonrasında bu askerlerin hep korkaklıkla itham edilmeleri hikâyenin tek taraflı olarak İngilizlerce oluşturulması ve Osmanlı askerinin sesinin yeterince duyulmamasının sonucudur. "Biz askerler, Balaklava bataryalarını terk ederek Rusların bizim saflarımıza ilerlemelerine izin veren ve sonuçta hafif süvariden pek çoğunun öldürülmesine ve esir alınmasına sebep olan bütün Türk ırkını korkaklığından dolayı aşağılıyorduk." sözleriyle Çavuş Newman aslında o dönemde müttefik İngiliz askerler arasındaki genel düşüncüyü ifade ediyordu.¹⁸⁵ İngiliz askerlerinin algıları, hem kendi dönemlerinde hem de sonrasında İngilizlerin Osmanlı askerine bakış açısını etkilerken, bu muharebedeki Osmanlı müdafaasının hakkını veren, düşman Rus birlikleriydi.¹⁸⁶ Sonuç itibarıyla, müttefik askerleri Osmanlı askerlerini kendileriyle muadil görmemişler, çoğu zaman tahkir etmişler, en azından anlaşılabilir bir yabancı gözüyle bakmışlardı. Söz konusu menfi duygu ve düşünceler esaret sırasındaki ilişkilerde de tesirini göstermişti.

Balaklava Muharebesi, "korkak Türk" şeklindeki düşüncenin oluşmasında mühim rol oynarken, Osmanlı askerinin itaatkâr ve uysal tavırları da bu anlayışı Avrupalı esirler gözünde sağlamlaştırmıştı. Kırım'da savaş süresince Osmanlı askerleri geri hizmetlerde çalıştırılmış, bazen yük bazen yaralı asker taşımışlardı. Bir Fransız esirinin, Osmanlı milleti için "yük hayvanları" tabirini kullanması da bundandı.¹⁸⁷

¹⁸³ GARF, f. 109, 4. ekspediyon, op. 194, d. 189, l. 2'den aktaran Poznahirev, "Evolutsiya polojeniya Turetskih voennoplennih v Rossii v kontse XVII – načale XX v.", <http://scientific-notes.ru/pdf/021-015.pdf>.

¹⁸⁴ *The Prisoners of Voronezh*, s. 168.

¹⁸⁵ *The Prisoners of Voronezh*, s. 98.

¹⁸⁶ İngilizce Kırım Harbi literatürüne de sirayet eden bu tek taraflı tutum ancak son yıllarda değişmeye başlamıştır. Robert B. Edgerton, *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War* (Boulder ve Oxford, 1999), ss. 168-169; Badem, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁸⁷ Zaytsov, "Nepriyatelskie voennoplennie v gorodah Trubçevske i Koroçe", s. 24.

Zira müttefik askerler hasbelkader beraber geçirdikleri sürgün yolunda yahut yakın meskenlerde ikamet ettikleri durumlarda tahkir ve küçümsemelerini gizleme gereği duymamışlardı. Osmanlı askerleriyle aynı mekânı paylaşmayı istememiş, hatta onlardan uzaklaşmayı her zaman sevinilecek bir hadise olarak takdir etmişlerdi.¹⁸⁸ Diğer taraftan, Fransızlar ve İngilizler arasında her ne kadar çatışmalar ve kavgalar olsa da, aynı kaderi paylaşan ve benzer zevklere sahip arkadaşlar olmayı başarmışlardı.

İnkerman'da Rusların eline düşen İngiliz çavuşu Walsh, Çar'ın Sivastopol'da bulunan oğulları Nikolay ve Mihail ile görüşmesinde, İngilizlerin birinci sınıf, Fransızların ikinci sınıf ve Türklerin ise üçüncü sınıf esirler olarak muamele göreceklarını ve buna göre harçlık alacaklarını söylediklerini kaydetmektedir. İltifat maksadıyla dile getirilmiş olması gereken bu ifade İngiliz esir için gayet doğal bir sıralamaydı.¹⁸⁹ Çavuş Newman ise farklı milletten esirleri şu şekilde kıyaslıyordu: "Fransızlar hır çıkarmak için fazla nazikler, Türkler ise çok korkak, fakat İngilizler ikisi de değildir. Ne zaman aşağılandıklarını ya da bir şeye maruz bırakıldıklarını düşünseler, karşılardaki kuvvet ne olursa olsun buna şiddetle karşı çıkarlar."¹⁹⁰ Teğmen Royer'in Ruslarla Osmanlıları mukayesesi de Osmanlı askerine bakışı göstermektedir: "Hakikaten her yerde bize gösterilen sempati olağanüstüydü ve medenî düşmanlarımızın tavırları kendilerine cömertçe yardım elini uzattığımız barbar müttefiklerimizle tam bir tezat oluşturuyordu."¹⁹¹ Gerçekten bu tarz ifadelere bakıldığında Osmanlı Devleti'nin kiminle müttefik olduğu belirsizleşmektedir.

Odesa'da bir İngiliz askeri operaya giderken kendisine arkadaş olarak bir Osmanlı askerini seçmişti. İngiliz asker, opera çıkışında Osmanlı askerinin tavrı karşısındaki hayretini şöyle ifade etmekteydi: "Operanın bitiminde (gerçekten güzel sahnelenmişti) hoşuna gitti mi diye sorduğumda pek eğlenmiştim. 'Eh kardaş, her şey güzeldi; fakat sonunda eve gidiyoruz ve paramız mukâbilinde elimizde hiçbir şey kalmadı.'"¹⁹² Bu ifadenin sahibi olan Ahmed Efendi, Fransa'ya gönderilmiş, biraz Fransızca öğrenmiş ve üç yıl Fransız tayfası olarak hizmet etmişti. Daha sonra Sinop'ta şehit olan komutanlardan birinin emrinde iken esir düşmüştü. Ahmed Efendi'nin Odesa'da bulunduğu sırada İngiliz esir tarafından çizilen şu portresi de müttefiklerin gözünde bir Osmanlı askerini açık bir biçimde ortaya koymaktadır:

¹⁸⁸ *The Prisoners of Voronesh*, ss. 88-89, 98-99, 240.

¹⁸⁹ "A Peep behind the Scenes", s. 192.

¹⁹⁰ *The Prisoners of Voronesh*, s. 200.

¹⁹¹ Royer, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁹² [William Burckhardt Barker], *a.g.e.*, s. 147.

Cemiyette sıklıkla karşılaştığım Ahmed Efendi de benim gibi şartlı tahliye edilmiş bir esirdi. Esir olarak güvertede hizmet eden hür bir Türk askerinden kesinlikle daha iyi durumda olduğu için bunu bozacak gibi görünmüyordu... [Burada] ona nazikçe davranıldı, ihtiyaç duyduğu her şey karşılandı ve kendisini misafirperverce ve cömertçe karşılayan şehrin önde gelenlerini ziyaret etmesine izin verildi. Görünüşte sefil küçük bir adamdı, İstanbul'da çokça görebileceğiniz bozulmuş bir ırkın bu temsilcisinin, yüzü ve vücudu ince ve uzundu, çarpık bacakları ise Avrupalı kıyafetin gerçek bir kopyası olduğunu düşünerek benimsedikleri gülünç kıyafetin içerisinde daha fazla göze batıyordu. Arkasında dikiş yeri olmayan palto hantal yüksek omuzlarını ve kollarını göz önüne seriyordu... Onu her partide görmeye alışmışım. Bir centilmenin duygularını hiç benimseyememiş olmasına rağmen, güven uyandıran nazik bir tavır ve en azından dışardan sessiz ve zararsız görünüşü vardı.¹⁹³

Medenî Avrupa'nın iki en güçlü üyesi Fransa ve İngiltere askerlerinin “doğulu ve barbar” müttefiklerine hürmetsizliği ve hatta tiksintisi ile ezeli ve ebedî düşman olan Rus Devleti ve askerinin düşmanına karşı takındığı merak ve saygı dolu tavır, kayda değer ironik bir tezat meydana getirmekteydi. Kürekdere Muharebesi'nde esir düşen ve birkaçı hariç Kürtlerden oluşan 100 kadar Osmanlı esiri Smolensk eyaletinin küçük Roslavl şehrine yollanmışlardı. K. Mikeşin imzalı *Sevemaya pçela* gazetesinde 1855 yılının Aralık ayında çıkan yazı bu esirler hakkında enteresan bilgiler içermektedir. Kur'an'ı ellerinden bırakmayan, beş vakit namazlarını düzenli olarak kılan, erken kalkan çalışkan Kürt esirler, sokaktaki dilencileri hiçbir zaman geri çevirmiyor, su taşıyan hanımlara yardım ediyordu. Hatta şehirde çıkan yangını söndürmek için hayatlarını dahi tehlikeye atmışlardı. Dolayısıyla bu inançlı, sabırlı esirler tavır ve hareketleri ile şehir halkında saygı ve sevgi uyandırmışlardı.¹⁹⁴ Bu makalede doğu ve batı medeniyetleri arasında ilgi çekici bir kıyaslama da yapılmaktadır:

Yarı okumuş Kürtlerin ataerkil erdemleri *medenî* İngilizlerin aydın erdemlerinin yanında bütün dünyanın önüne serilmelidir. Gerçekler bize gösterdi ki, İngiliz medeniyeti sadece çıkar, bencillik, kibir, boş gurur, gaddarlık ve sarhoşluktan ibarettir. ... Elimizi kalbimize koysak, İngilizlerin, Kürtlerden daha temiz ve soylu olduğunu söyleyebilir miyiz?¹⁹⁵

¹⁹³ A.g.e., ss. 144-147.

¹⁹⁴ K. Mikeşin, “Kurdı v Smolenskoj gubernii”, *Sbornik izvestij otnosjaščihysya do nastojaşçej vojny. Priloženija*, cilt XXV, ss. 27-31.

¹⁹⁵ A.g.m., ss. 30-31.

Avrupalı yazarların Müslüman Osmanlı'ya genelde etnik ve millî ayrımlara girmeden "Türk" demelerine rağmen (Balaklava'daki Tunuslu askerler için olduğu gibi), burada Kürt kimlik ve kültürünün altı çizilmekteydi. Zaten Rus kaynakları, esirlerden bahsederken mutlaka milliyetlerini vurguluyor, mevzu bahis olanın Alman, İspanyol, İrlandalı, Leh, Arap, Rum, Kürt, Arnavut olduklarını mutlaka belirtiyordu. Bu şekilde düşman hakkında daha ayrıntılı bilgi veriliyor, düşmanın pek çok muhtelif unsurdan oluştuğu gösteriliyor ve esirler savaştan ayrı tutuluyordu. Dolayısıyla savaş sırasında esirleri övmekte herhangi bir beis görülüyordu.

Sıradışı bir Esaret: *Pervaz-ı Bahri Subaylarının Serencâmı*

Bazı esirler diğerlerine göre çok daha şanslıydı. Subayların erlere göre, Avrupalı esirlerin Osmanlı askerlerine göre esaret hayatlarını daha iyi şartlarda geçirdikleri söylenebilir. Ancak bir de esaretleri hakikaten kısa bir seyahate dönüştürenler vardı. *Pervaz-ı Bahri* vapuru subaylarının tecrübe ettiği savaş esareti, tutsaklık algısı ve toplumlar arası ilişkiler bağlamında farklı bir örnek teşkil ettiği için incelenmeyi hak ediyor.

Osmanlı subaylarının St. Petersburg tecrübesi genel savaş esaretinin hususiyetlerinden ayrılmakla birlikte benzersiz değildi. Çar I. Nikolay tarafından husûsî olarak St. Petersburg'a davet edilenlerden birisi İngiliz *Tiger* vapuru kaptanı Teğmen Royer idi. İngiliz teğmen, Rusya'da konakladığı her şehirde en güzel şekilde ağırlandarak İmparatorluk başkentine ulaştı. Şehri gönlünce gezen Royer, Çar ile görüştüktan sonra her türlü misafirperverlikten memnun bir şekilde Rusya'dan ayrıldı. Ayrılmadan önce Savaş Bakanı Dolgorukov, İngiliz teğmendeki gazetelerde anlatıldığı gibi barbar olmadıkları konusunda vatandaşlarını ikna etmesini rica etmişti. Royer, dönüşünden kısa zaman sonra kitaplaştırdığı esaret hatıralarında Dolgorukov'un isteğini fazlasıyla yerine getirdi.¹⁹⁶ Zira Rusları öven bu kitap savaş sırasında yayınlanmış ve İngiltere'deki savaş taraftarı pek çok kesimin hiç hoşuna gitmemişti.¹⁹⁷ St. Petersburg'u ziyaret eden başka Avrupalı subaylar da vardı. Bunlardan bir tanesi 19 Eylül 1854'te esir düşen Fransız Joseph Guilhem Lagondie idi.¹⁹⁸ Savaşın sonlarına doğru ise General Williams, Çar II. Aleksandr'ın misafiri olarak St. Petersburg'a gitti. II. Aleksandr herhalde Kars savunması hakkında birincil kaynaktan bir şeyler dinlemek istemişti.

¹⁹⁶ Royer, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁹⁷ Dodd, *a.g.e.*, s. 115; [William Burckhardt Barker], *a.g.e.*, ss. 39-42.

¹⁹⁸ *Vospominaniya V. I Baryatinskogo*, ss. 23-24; *Akten zur Geschichte des Krimkriegs, Englische Akten*, hazırlayan Winfried Baumgart, cilt III (Münih, 2006), s. 597.

Rus Payitahtuna davet edilen ilk esirler ise Osmanlı subaylarıydı. *Pervaz-ı Bahri* vapuruyla birlikte ele geçen Yüzbaşı Hacı Abdullatif, Yüzbaşı Emrullah, Mülâzım Osman, Mülâzım Hassaneyn¹⁹⁹ ve Mısır filosu kumandanı Hüseyin Paşa'nın doktoru Mülâzım Doktor Jadullah Efendi Çar tarafından kabul edildiler. Çar I. Nikolay, savaşta ele geçirilen bu ilk rütbeli esirleri huzurunda görmek istemiş; mezkûr beş esir subay da, merkezî Rusya'ya gönderilmek yerine doğrudan St. Petersburg'a gelmişlerdi. Mısırlı subaylar yaşlıydı. Doktor Jadullah Efendi ise diğerlerinden farklı olarak Etiyopyalı idi.²⁰⁰

Tarihteki vapurlar arasındaki ilk muharebede *Pervaz-ı Bahri* ağır hasar görmüş ve kendisinden daha güçlü düşman vapuru *Vladimir*'e teslim olmak durumunda kalmıştı. Bu muharebenin akabinde *Vladimir* vapuruna alınan Mısırlı esirler iki günlük yolculuktan sonra 19 Kasım 1853'te Sivastopol'e ulaştılar.²⁰¹ Esir Osmanlı subayları yazdıkları bir mektupta Mısır filosundan nasıl ayrı düştüklerini, *Vladimir* vapuru ile yaptıkları muharebeyi ve sonrasındaki esaret hayatlarını kısaca anlatmışlardı. Burada beklemedikleri kadar sıcak bir şekilde karşılanan esirler ile Amiral Kornilov husûsî olarak ilgilendi:

Şalupa ve kotralar ile Kaptan Paşa'nın [Amiral Kornilov] da bulunduğu gemiye nakledildik. Tayfalara burunda yer gösterilirken subaylar özel kabinlere yerleştirildi ve kendilerine hizmetçi tahsis edildi. Gemi rotayı batıya kırdı. Rus filosu çok yakında imiş, zira iki saat olmadan onunla karşılaştık... Tayfalar için çorba kaynatılması emredildi, subaylar ise Kaptan Paşa'nın sofrasına davet edildi. Masada bize yiyecek ve içecek ikram edilirken muharebe hakkında sorular soruldu. Bu nazik tavır ve sohbet korkumuzu yatıştırdı. İki gece devam eden yolculuğun akabinde, Sivastopol denilen kaleye gelerek demirdik.²⁰²

Daha yeni ele geçirdikleri düşman hakkında Knyaz Baryatinskiy'nin düşünceleri aslında çok şey anlatıyordu:

¹⁹⁹ Bu esirin ismi her belgede farklı şekilde geçmektedir: Gassanin, Gassaneyn, Gusseyin. Bu isimler büyük ihtimalle Hassaneyn'in Rusça'da farklı kullanımlarıdır.

²⁰⁰ *Sbornik izvestiy otnosyaşçihya do nastoyaşçey voym. Politiçeskiy otdel*, cilt IV (St. Petersburg, 1854), s. 164. Yüzbaşı Yaronovetskiy "sadece doktorun Arap olduğunu" yazmaktadır. Bu ibare Rus subayın eşlik ettiği esirlere aslında ne kadar yabancı olduğunu göstermekteydi. Subay herhalde diğer esirleri "Türk" olarak düşündüğü için "Arap" kelimesini zenci anlamında kullanmıştı. Yüzbaşı Yaronovetskiy'den Albay Brnçaninov'a, 19 [31] Aralık 1853, GARF, f. 109, I. ekspeditsyon, d. 359 kısım 1, I. 5.

²⁰¹ "XVI. Izvestia s Çernogo Morya. 17-go Noyabrya 1853 goda", *Sobranie doneseniya*, s. 27.

²⁰² RGIA, f. 970, op. 1, d. 991, I. 1ob.-2.

Sohbet gittikçe daha keyifli bir hal aldı. Neredeyse hepsi yaralı olmalarına rağmen Türk subaylar ve molla soğukkanlılıklarını korumuşlardı. Biraz Türkçe kelime ve tabir bilen bazılarımız esirlerden bir şeyler anlamaya çalıştı. Yemeğin sonlarında herkes neşelenmişti, hatta şakalaşıyordu. En düşmanca hislerin ve muharebe sırasındaki öfkenin, belli şartlar altında yerini en dostça duygulara ve karşılıklı sempatiye bırakabileceğini tecrübe ettiklerim bana göstermişti.²⁰³

Bu ilgi daha sonra Sivastopol şehrinde de devam etti. Burada yedirilen, içirilen ve tedavi edilen esirleri şehrin ileri gelenleri her gün ziyaret ediyordu. Yirmi gün kaldıkları Sivastopol'de yaralıların on ikisi iyileşmişti. On bir er ile Yüzbaşı Ahmed ve Mülazım Hacı Ahmed Sivastopol hastanesinde bırakılırken diğerleri Odesa'ya hareket ettiler. Odesa'da erlere ev tedarik edildi; subaylar için ayrıca hizmetçi ve aşçı tutuldu. Dahası, subaylar kendileri için verilen ziyafetlere katıldılar.²⁰⁴

Mısırlı subayların St. Petersburg'a yolculukları 13 Aralık 1853 Salı günü başladı. Yüzbaşı Yaronovetskiy ve 5 jandarmanın gözetimindeydiler.²⁰⁵ Esirlere soğuktan etkilenmemeleri için kışlık elbiseler verildi, her 20 - 25 milde ekipaj ve atları değiştirildi. Bu şekilde günde 80 - 100 mil giderek kısa zaman sonra Kermençuk'a varmışlardı. Burada ve diğer uğradıkları şehirlerde çok güzel ağırlanan esir subaylar sadece on sekiz gün sonra Moskova'ya ulaştılar. Moskova Valisi esirleri kendi evinde (esirlerin ifadesiyle sarayında) ağırlamış ve mükellef bir sofraya hazırlatmıştı. Esirleri pek çok hediyeyle birlikte ziyaret edenler arasında Amiral Kornilov'un Moskova'da yaşayan kardeşi de vardı. Kornilov'un kardeşinin eşi, Moskova Valisi'nin eşi ve daha pek çok eşraftan hanım, esirlerle özel ilgilenmişler; tatlı, tütün ve meyve ikram etmişlerdi. Gece Moskova'da istirahat eden esirler ertesi günü trenle yolculuklarının son kısmına koyuldular. Esirlerin tren yolculuğu ise 22 saat sürdü.²⁰⁶ Bu gayet süratli yolculuğun akabinde, Teğmen Yaronevetskiy'nin ve emrindeki jandarmaların mihmandarlığında St. Petersburg tren garına 1 Ocak 1854 saat sabah 9.00'da ulaştılar. Esirleri, tren garında Savaş Bakanlığı kurmay subayı Albay Petroviç karşıladı.

²⁰³ *Vospominaniya V. I. Baryatinskogo*, s. 54. Benzer şekilde Sinop Muharebesi'nde binlerce Osmanlı denizcisinin hayatını alan Rus tayfaları muharebe sonrası kabanlarını Osmanlı askerlerine vermişlerdi. *Material*, cilt I, s. 204.

²⁰⁴ RGIA, f. 970, op. 1, d. 991, l. 2.

²⁰⁵ Mektupta 15 Rebiülevvel 1270 Salı günü olarak yazılmıştır, fakat bu tarih 16 Aralık Cuma'ya tekâbül etmektedir.

²⁰⁶ Moskova-St. Petersburg tren seferleri dakikası dakikasına yapılmaktadır. Saat 11.00'de Moskova'dan kalkan tren ertesi günü 9.00'da St. Petersburg'da olmaktadır. Royer, *a.g.e.*, ss. 124-130

Esirler aynı gün önce General Katenin'i, daha sonra da Savaş Bakanı Dolgorukov'u ziyaret ettiler.²⁰⁷

St. Petersburg'da esirler ile Savaş Bakanlığı ilgilendi.²⁰⁸ Dolgorukov, "kendinizi esir olarak düşünmeyin, bizim misafirimiz hissedin." derken gayet samimiydi. Odesa'da olduğu gibi, kendileri için özel olarak hazırlanan eve yerleşen esirler için hizmetçi ve aşçı da tahsis edilmişti. Albay Petroviç her türlü hizmetlerinin tam olarak yerine getirilmesi konusunda oldukça titizdi. Bir emir subayı da esirlerin tabiriyle "huzur içinde vakit geçirmeleri için gözetimlerini" üstlenmişti. İki gün içinde törende giyecekleri elbiseler ve apoletler hazırlandı. Bu elbisenin ayrıntısını vermeyen esirler, kendilerine ayrıca gece elbisesi, salon ayakkabısı, eldiven ve çizme verildiğini de belirtmektedirler.²⁰⁹ Anlaşılan balo ve ziyafetlere üniformalarıyla gitmişlerdi. Söz konusu tören ve balo kıyafetlerinin içerisinde kendilerini nasıl hissettiklerini ya da etraftakilerin tepkisini bilmek bir hayli ilginç olabilirdi.

"Misafir gibi huzurlu on gün geçirdik." diyen esirler nihayet 12 Ocak 1854'de²¹⁰ Çar'a takdim edildiler. Çar esirlerle sohbet ederken en az Dolgorukov kadar sıcaktı: "Her ne kadar siz benim düşmanım da olsanız ben askerleri severim. Siz çok savaştınız. Sizi görmek istedim, bu yüzden çağırdım. 5-10 gün içerisinde, sizler başkenti gezip gördükten sonra evinize yollayacağım".²¹¹

Daha önce zikredildiği üzere Osmanlı esirlerinin bazı tavırları müttefik askerler nezdinde tuhaf ya da gülünç bulunabiliyordu. Teğmen Royer de, St. Petersburg'da gördüğü bazı subayların, bir Türk esirin İstanbul'daki arkadaşlarına yazdığı bir mektubun muhtevâsıyla eğlendiğini ifade etmektedir: "Bu mektupta, Osmanlı subayı Rusya'ya ulaştığından beri gördüğü tek dikkate değer şeyin bir galerideki horoz ve tavukların resmi olduğunu yazmaktaydı."²¹² Aslında *Pervaz-ı Bahri* subaylarına ait olan bu mektupta alay edilecek bir şey yoktu. Esirler Çar ile görüşükten sonra Kışlık Sarayı gezmişler ve izlenimlerini şu şekilde aktarmışlardı:

Haşmetmeaplarının altın, gümüş ve başka maddelerle tezyin edilmiş özel odalarını gördük. Altın ve gümüş bezeli ne çok ayna vardı! Ne çok oda elçiler

²⁰⁷ RGIA, f. 970, op. 1, d. 991, l. 2-2ob.

²⁰⁸ Teğmen Yaronevskiy'nin raporu 21 Aralık 1853 (2 Ocak 1854) GARF, 109 1. ekspedisyon, d. 359 kısım 1, l. 6-6ob.

²⁰⁹ RGIA, f. 970, op. 1, d. 991, l. 3.

²¹⁰ Mektupta 14 Recep Perşembe yazıyor, fakat bu 11 Nisan 1854'e tekabül ediyor. Hâlbuki bu tarihte zaten Rusya'dan ayrılmış olacaktılar. Böyle bir tarih hatasını kendileri yapamayacağına göre Türkçe'den çeviren tarihi yanlış okumuş olmalı. Çar ile Ocak ayı içerisinde, yani Rebiülahir ayında görüşükleri ve Perşembe ayın on üçüne tekabül ettiği için 13 Rebiülahir 1270'i görüşme tarihi olarak aldım.

²¹¹ RGIA, f. 970, op. 1, d. 991, l. 3-3ob.

²¹² Royer, *a.g.e.*, s. 139.

için sandalye ve koltuklarla dekore edilmişti! Ne çok kutu değerli taşlarla süslenmişti! Haşmetneaplarının husûsi odasında altın ve gümüşle tezyin edilmiş, bir kısmı sanki gerçekten uçan ve diğerleri oturan kuşları, horozları ve tavuskuşlarını betimleyen ne çok resim vardı... Ne çok portre ve resim! Açıkçası her şeyi ne kalemle yazmak, ne de sözle anlatmak mümkündür.²¹³

Osmanlı subayların izlenimleri biraz da çarpıtılarak eğlence konusu haline getirilmişti. Hâlbuki Müslüman subayların sarayda bulunan pek çok dini içerikli resimden, bir tabiat motifini kendilerine daha yakın bulmaları mümkün olduğu gibi, Hıristiyan inancını betimleyen eserlerden bahsetmek yerine suya sabuna dokunmayan bir resimden bahsetmeyi tercih etme ihtimalleri de akılda tutulmalıdır.

Esirler gündüz saraylar, okullar, kale, amirallik, cephanelik ve darphane gibi şehrin muhtelif binalarını gezerlerken, bu kültür turunun mütemmim cüzü olarak gecelerini tiyatro ve balolarda değerlendirmekteydiler. Her şeyden memnun olmakla birlikte aile özleminden dolayı memleketlerine en kısa sürede dönmek istemekteydiler.²¹⁴

İmparatorluk başkentinde iki haftalık kültürel bir tur ve oldukça misafirperver bir ağırlamanın akabinde Osmanlı subayları Aralık ayının yirmisinde yola çıktılar. Kırım Giray isimli bir Kafkasyalı, esirlere tercümanlık ve mihmandarlık yapıyordu.²¹⁵ Viyana yoluyla İstanbul'a gidecek olan Osmanlı subayları sonraki Cumartesi Varşova'ya vardılar. Burada kendileri için hazırlanan evde dört gün kaldılar. Bu zaman zarfında Varşova'da ünlü Rus kumandan İvan Fyodoroviç Paskeviç ile görüştükleri gibi operaya da gittiler. Nihayet, 11 Şubat tarihli *Augsburg Allgemeine Zeitung* gazetesi, esirlerin Viyana'daki Türk sefirine iade edildiğini bildirmekteydi.²¹⁶ Viyana'dan sonraki masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmış; 17 Nisan tarihli Maliye Nâzırı'na yollanan mektuba göre Mısırlı subayların söz konusu yol giderleri 1459 *forint* 9 *kreuzer*, yani 22.840 kuruş tutmuştu.²¹⁷ Trieste üzerinden İskenderiye'ye ulaşan esirler için savaş artık sona ermişti.

NETİCE

²¹³ RGIA, f. 970, op. 1, d. 991, l. 3ob. Muhtemelen kuş temalı resimleriyle meşhur Hollandalı ressam Melchior de Hondcoeter'in tablolarından bahsetmektedir.

²¹⁴ Aynı yerde.

²¹⁵ Belgede Kerim Girey olarak geçen bu isim Kafkasyalılar arasında sıklıkla kullanılan Kırım Hanı isimlerinden Kırım Geray'dır.

²¹⁶ *Sbornik izvestiy otosyaşçihnya do nastoyaşçey voyn. Poliçeskiy otdel*, cilt IV, s. 164.

²¹⁷ BOA HR.MKT, 76-62, 12 Şaban 1270 [10 Mayıs 1854].

Kırım Harbi esirlerinin çok büyük bir kısmını Osmanlı askerleri oluşturmalarına rağmen anlatılar Avrupalı esirlerin kaleminden çıkmadığıdır. Bu sebeple Kırım'daki muharebelerde ele geçen ve Fransız ve İngiliz esirlerle beraber yolculuk eden ya da bir şekilde esaretleri keşişen Osmanlı askerleri hakkında diğer pek çok Osmanlı esirine kıyasla daha çok bilgi edinilebilmektedir. Ancak bu durum, arkalarında günlük ve hatıra bırakmamış çoğunluğun tecrübelerinin, aslında pek çok yönden çoğuluktan farklı özellikler taşıyan küçük bir grubun izlenim ve düşünceleri yardımıyla yeniden kurgulanmasını zorunlu kılmaktadır. Osmanlı esirlerinin hikâyesini oluşturma adına diğer bir kaynak ise "düşman" tarafından kaleme alınan kısa gazete haberleri ve resmî evraklardır. Osmanlı askeri hakkında önemli bilgiler içeren bu kaynaklar, Rus toplumunun özellikle üst kesiminin esir Osmanlı askerlerini ve müttefiklerini nasıl algıladıkları hakkında ipuçları vermektedir. Dolayısıyla her ne kadar Osmanlı askeri günlük, mektup ya da hatıra gibi kendi hikâyesini ortaya koyan eser bırakmamış olsa da, bahsettiğimiz kaynaklar bütün eksikliklerine rağmen esareti yeniden kurgulamamızı mümkün kılmaktadır.

XIX. yüzyılda savaş esirlerinin köleleştirilmesi ya da fidye karşılığı teslim edilmesi gibi eski usûller uygulanmıyor, genelde esirler mübadeleye tâbi tutulurken bazı durumlarda karşılıksız serbest bırakıldıkları da oluyordu. Sâlimen esir olanların tam olarak güvenliklerinin sağlandığını söylemek güçtür. Yolculuk sırasında ve Rus şehirlerinde Rus halkı ile savaş esirleri arasında münferit olumsuz hadiseler meydana gelebiliyordu. Bütün bunlarla birlikte Rusya'da genel itibarıyla esirlere iyi muamele edildiği söylenebilir. Halklar arasında kin ve nefret duygusunun yaygın olmaması bunun sebeplerinden birisidir. Bir diğeri döneme has bir centilmenlik ve insaniyet anlayışının varlığıdır. Çar I. Nikolay'ın, ya da genel olarak Rus Hükümeti'nin düşman halklar nazarında imajının iyileştirilmesi gayretinin de burada rolü olduğu söylenebilir.

Esaret ile ilgili altı çizilmesi gereken noktalardan bir tanesi de Osmanlı askerleri ile Avrupalı askerler için koyulan farklı kurallar ve dolayısıyla esirlerin tâbi olduğu farklı muameledir. Günlük harçlıklar arasındaki ayrım bunların en belirginidir. Diğer bir ayrım ise Osmanlı askerlerinin zor kullanılarak dahi olsa çalıştırılarak Avrupalı esirlerden böyle bir şeyin talep edilmemesidir. Ayrıca, Rusya'da kalmak isteyen Osmanlı esirlerinin din değiştirme mecburiyetlerini de belirtmek gerekir. Kısacası, Osmanlı askerleri pek çok yönden Avrupalı esirlerden farklı ve kendi aleyhlerine olan kurallara uymak durumundaydılar. Kurallarla ilgili zorlukların ötesinde yabancı bir toplumun içerisinde sosyalleşme sıkıntısı çekiyor olduklarını tahmin etmek de güç değil.

Devletlerarası ya da medeniyetler arası alt-üst sıralamasının bir benzerinin esirler için de geçerli olduğu söylenebilir. Zaten müttefik Fransız ve İngiliz askerlerin aşağılamaları ve tezyifleri oldukça yaygındı. Belki de müttefiklerinin muamelesiyle karşılaştırılınca, Osmanlı esirleri Ruslardan daha candan ve daha insanî bir muamele görmüşlerdi. Yine de Osmanlı askerlerinin, bilhassa da erlerin, Ruslardan ve müttefiklerinden çok farklı bir kültüre ve hayat tarzına sahip olmaları esaretleri sırasında ciddi bir zorluktu. Bu durum, toplu ortamlarda Avrupalı esirlerle ya da Rus toplumunun muhtelif katmanlarıyla anlaşmalarında, ortak şeyler paylaşmalarında, en azından beraber vakit geçirip eğlenmelerinde ehemmiyetli bir engel oluşturmaktaydı. Dahası, her türlü iyi niyetli muameleye rağmen Osmanlı askeri Rusların gözünde yabancı ya da en iyi ihtimalle egzotik olmaktan öteye pek de geçemiyordu. Rus aristokrasisinin Şarklı misafire karşı meraklı ve iyi niyetli muamelesi oryantalist bir zihniyetten varestede değildi. Rus gözlemcilerin kaleminde Osmanlı askerleri Kur'an, abdest, namaz, tulsım gibi kelimelerle egzotik bir havada betimleniyordu. Kur'an'ın biçimsel özelliklerinden, basım tarihinden ve değerinden bahseden yazar, aslında yabancı bir âleme ait bir metayı okuyucuya tanıtıyordu. *Pervaz-ı Bahri* mürettebatının yüksek sosyetenin ve halkın meraklı bakışları altındaki kısa ikametleri ile Şeyh Şamil'in altı yıl sonraki esaret tecrübeleri pek çok yönüyle benzer olmalıdır. Ne de olsa Osmanlı subayları da Kafkasyalı Şeyh Şamil de farklı bir dünyadan gelen egzotik misafirlerdi.²¹⁸ Dolayısıyla Rus halkının Kafkasya, Kırım ve Orta Asya'daki halka bakış açısı ve özellikle oryantalist söylem dairesinde gelişen ilişkileri ile Osmanlı savaş esirlerinin tecrübeleri hususunda benzerlikler ve farklılıkların tespiti ilgi çekici olabilir.

Oryol'lu yazar Nikolay Leskov'un 1866 yılında yayınlanan *Voitelmitsa* (Savaşçı Kadın) hikâyesinin karakterlerinden biri de St. Petersburg'da mükim "patlak gözlü pagan Türk" İspulat'ur. Gerçek bir Osmanlı tutsağını yansıtmaya ihtimali pek olmasa da, İspulat Kırım Harbi esirlerinin edebiyatta bıraktığı bir iz olarak önemlidir.²¹⁹ Sonuçta, kayda geçmeyen Osmanlı esirlerinin Rusya tecrübesi daha önceki savaşlarda olduğu gibi kısa zaman içerisinde hafızalardan silindi. Savaş bittiğinde hayatını kaybeden 1800 Osmanlı askerini hatırlatacak herhangi bir anıt da inşa edilmedi. Günümüzde yapılacak çalışmalar Osmanlı-Rus harpleri sonunda Rusya'da kalan savaş esirlerinin hayatları hakkında bilgiler sunabilir. Yaşamlarını kaybedenlerin

²¹⁸ Elbette Şeyh Şamil 1859 yılında teslim olduktan sonra şöhreti ve karizması ile Kırım Harbi esirlerinin hepsinden çok daha büyük ilgiyi üzerinde toplayacaktı. Sonuçta edebiyat ve tarih yazımını dahi etkilemiş büyük bir savaşçı olan Şeyh Şamil Rusya topraklarındaki muhtemelen en meşhur savaş esiri idi. Bkz., Thomas M. Barrett, "The Remaking the Lion of Dagestan: Shamil in Captivity", *The Russian Review*, cilt LIII (Temmuz 1994), ss. 353-366.

²¹⁹ Nikolay Leskov, *Voitelmitsa* (Moskova, 2010).

mezarları tespit edilebilir, en azından bu insanların Rus arşivlerindeki künyelerini gün yüzüne çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul [BOA], A.AMD, A.DVN, A.MKT.NZD, A.MKT.UM, HR.MKT, İ.DH, İ.HR, İ.MVL
- Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, Ankara, Kırım Harbi Koleksiyonu, Klasör 4.
- Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii, Moskova [Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, GARF], Tasnif 109.
- Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov, Moskova [Rusya Devleti Eski Belgeler Arşivi, RGADA], Tasnif 11.
- Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstorіçeskiy Arhiv, Moskova [Rusya Devleti Savaş Tarihi Arşivi, RGVIA], Tasnif 1, 846, 9196 ve 9198.
- Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstorіçeskiy Arhiv, St. Petersburg [Rusya Devleti Tarih Arşivi, RGIА], Tasnif 970 ve 1286.

Basılı Kaynaklar ve Süreli Yayınlar

- Akten zur Geschichte des Krimkriegs, Englische Akten*, hazırlayan Winfried Baumgart, cilt III (Münih, 2006).
- Correspondence Respecting the Privileges of Latin and Greek Churches in Turkey* (Londra, 1854).
- London Gazette, 1855.*
- Materiali dlya istorii Krimskoy voyni i oboroni Sevastopolya*, hazırlayan Nikolay F. Dubrovin, cilt I (St. Petersburg, 1871).
- Osmanlı Belgelerinde Kırım Harbi* (Ankara, 2006).
- Papers Relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and Defence and Capitulation of Kars*, Londra, 1856.
- Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii.*
- Polojenie o plennih*, St. Petersburg, 1854.
- Sbornik izvestiy otosyashchysya do nastoyashchey voyni*, cilt XXV, hazırlayan N. Putilov, St. Petersburg, 1856.
- Sobranie doneseniy o voennih deystviyah i diplomatiçeskih bumag i aktov, otosyashchysya do voyni 1853, 1854, 1855 i 1856 godov*, St. Petersburg, 1858.

Hatıra, Günlük ve Mektuplar

- [Barker, William Burckhardt], *Odessa and its Inhabitants*, Londra, 1855.
- Duberly, Mrs. Henry [Frances Isabella], *Journal Kept during the Russian War*, London, 1855.
- [Gowing, Timothy], *A Soldier's Experience or a Voice from the Ranks*, Nottingham, 1892.
- Kelly, Richard Denis, *An Officer's Letters to his Wife during the Crimean War*, 2009.
- Lake, Colonel [Henry] Atwell, *Kars and our Captivity in Russia*, Londra, 1856.
- Meşçerskiy, Knyaz Aleksandr V., “Zapiska o razmene v gorode Odesse plennih voynı 1854-56 godov”, *Russkiy arhiv*, St. Petersburg, 1899, ss. 441-504.
- Muravyov, N[ikolay] N[ikolayeviç], *Voyna za Kavkazom*, cilt II, St. Petersburg, 1877.
- Royer, Alfred, *The English Prisoners in Russia: A Personal Narrative of the First Lieutenant of H.M.S. Tiger*, Londra, 1854.
- The Prisoners of Voronezh. The Diary of Sergeant George Newman, 23rd Regiment of Foot, the Royal Welch Fusiliers, Taken Prisoner at Inkerman*, hazırlayan David Inglesant, Old Woking, Surrey, 1977.
- Turbin, S., “Plenniy Turok”, *Voennyi sbornik*, no. 4, (St Petersburg, 1864, ss. 391-394.
- Uşakov, N[ikolay] İ[vanoviç], “Zapiski oçevidtsa o voyne Rossii protivu Turtsii i zapadnih derjav (1853-55)”, *Devyatnatsaty vek. İstoriçeskiy sbornik*, cilt II (Moskova, 1872), ss. 1-242.
- Vospominaniya V. İ Baryatinskogo (1852-1855)*, Moskova, 1905.

Kitap, Makale ve Tezler

- “Oçerk istorii staroobryadtsev v Dobrudje. Prilojeniya”, *Slavyanskiy sbornik*, cilt I, St. Petersburg, 1875, ss. 605-620.
- Badem, Candan, *The Ottoman Crimean War 1853-1856*, Leiden, 2010.
- Barrett, Thomas M., “The Remaking the Lion of Dagestan: Shamil in Captivity”, *The Russian Review*, cilt LIII, Temmuz 1994, ss. 353-366.
- Belyaevskiy, V. V., “Voennoplennıe egiptyane v Rossii. 1877-1880 gg.”, *Voенno-istoriçeskiy jurnal*, Nisan 2007, ss. 34-37.
- Bessonov, V. A., “Çislennost i sostav voennoplennih Krımskoy voynı 1853-1856 gg. v Kalujskoy gubernii”, *Voprosi arheologii istorii, kultur i prirodi Verhnego Pooçya: Materiali XI vserossiyskoy nauçnoy konferentsii 5-7 aprelya 2005 goda* içinde Kaluga, 2005, ss. 151-154.
- _____, “Voennoplennıe Krımskoy voynı 1853-1856 v Kalujskoy gubernii”, *Trudi regionalnogo konkursa nauçnih proektov v oblasti gumanitarnih nauk*, no. 7, Kaluga, 2006, ss. 51-63.

- Dodd, George, *Pictorial History of the Russian War 1854-55-56*, Edinburgh ve Londra, 1856.
- Edgerton, Robert B., *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War*, Boulder ve Oxford, 1999, ss. 168.
- Leskov, Nikolay, *Voitelnița*, Moskova, 2010.
- Marx, Karl, *Eastern Question*, hazırlayan Eleanor Marx Aveling ve Edward Aveling, Londra, 1897.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, hazırlayan Nuri Akbayar, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman, cilt I, İstanbul, 1996.
- Mikeşin, K., “Kurdi v Smolenskoj gubernii”, *Sbornik izvestij otnosjaščihysya do nastojaščej vojni. Priloženija*, cilt XXV, St. Petersburg, 1856, ss. 27-31.
- Milovidov, B[oris] P[avloviç], “Russkie voennoplenenie v godi Krımskoj vojni”, *Vestnik molodih ucyonih*, no. 5, 2002, ss. 28-36.
- _____, “Turetskie voennoplenenie v Rossii v 1812 g.”, *Voprosi istorii*, no. 10, 2008, ss. 91-100.
- _____, “Inostrannie voennoplenenie i rossiyskoe obščestvo v godi Krımskoj vojni”, *Rossiyskaya istoriya*, no. 5, 2010, ss. 153-164.
- Özcan, Besim, *Sinop Deniz Felaketi*, İstanbul, 2009.
- Poznahirev, V. V., “Kurskaya guberniya i Turetskie voennoplenenie vojn XIX veka”, *Nauçne vedomosti Belgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya İstoriya. Politologiya. Ekonomika. İnformatika*, no. 17, 2011, ss. 151- 155.
- _____, “Turetskie voennoplenenie v Kurskoj gubernii v period Krımskoj vojni 1853-56 gg”, *Kurskiy kray. Nauçno-istoričeskiy jurnal*, no. 126, 2010, ss. 32-39.
- _____, “Evoljutsiya polojeniya Turetskih voennoplennih v Rossii v kontse XVII – naçale XX v.”, *Elektronnyy nauçny jurnal Kurskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, no. 19, 2011, <http://scientific-notes.ru/pdf/021-015.pdf>.
- Samoviç, A. L., “Turetskie voennoplenenie 1877-78 gg.: opit razmeşçeniya, soderžaniya i trudovogo ispolzovaniya na territorii Rossii”, *Vestnik Ekaterinskogo Instituta*, no. 10, 2002, ss. 54-60.
- Smiley, Will, “‘When Peace is Made, You Will Again Be Free’: Islamic and Treaty Law, Black Sea Conflict, and the Emergence of ‘Prisoners of War’ in the Ottoman Empire, 1739-1830”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge Üniversitesi, Cambridge, 2012.
- _____, “Let Whose People Go? Subjecthood, Sovereignty, Liberation, and Legalism in Eighteenth-Century Russo-Ottoman Relations”, *Turkish Historical Review*, cilt III, no. 2, 2012, ss. 196-228.

- _____, “The Meanings of Conversion: Treaty Law, State Knowledge, and Religious Identity among Russian Captives in the Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *The International History Review*, cilt XXXIV, no. 3, 2012, ss. 559-580.
- Şakul, Kahraman, “What Happened to Pouqueville's Frenchmen? Ottoman Treatment of the French Prisoners during the War of the Second Coalition (1798-1802)”, *Turkish Historical Review*, cilt III, no. 2, 2012, ss. 168-195.
- Şkedyay, O[leg], “O turetskikh voennoplennih v Rossii vo vremya Krımskoy voynı”, *Military Krim*, no. 9, 2008, ss. 23-25.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, cilt III, 5. kısım, Ankara, 1971.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, 4. baskı, Ankara, 2008, ss. 107-111.
- Zaytsov, F., “Nepriyatelskie voenno-plennie v Harkove”, *Sbornik izvestiy otnosyashchisya do nastoyashchey voyn. Prilojeniya*, hazırlayan Nikolay Putilov, cilt XXV, St. Petersburg, 1856, ss. 15-22.
- Zaytsov, F., “Nepriyatelskie voennoplennie v gorodah Trubçevske i Koroçe”, *Sbornik izvestiy otnosyashchisya do nastoyashchey voyn. Prilojeniya*, hazırlayan Nikolay Putilov, cilt XXV, St. Petersburg, 1856, ss. 23-26.
- Zverev, B. İ., *Sinopskaya pobeda*, Simferopol, 1954.

Resim 1 - 1855 yılında Kırım'da ele geçen esirlerin sorgusu, *Russkiy Hudojestvenny Listok*

Resim 2 - "Tuna'da Yaralı Osmanlı esiri, 1854", *Russkiy Hudojestvenny Listok*. 1855

İbrahim Köremeli